

Study Guide

Via Afrika

Tshivenda Luambo lwa

Hayani

Gireidi 12

Our Teachers. Our Future.

Mvulatswinga

Gaidi iyi yo itelwa u thusa inwi sa mugudi musi ni tshi khou vhala, u ነwala tshunñwahaya kathihi na u lugisela u ነwala mulingo. Zwire ngomu ndi muangarambo shumisani bugu ya mugudi ndi yone yo dodomedzaho mushumo wothe wa ነwaha. Luambo lwa hayani kha ri ɖiphiñe ngalwo vhunga lu lwashu. Ndi tenda uri kha miñwaha minzhi minzhi ye na guda luambo ndi gaidi ya u thoma, I shumiseni ʃitshe lo ni Ქavhela.

NDUGISELO YA MULINGO

Muthu u lugela u ነwala mulingo mathomoni a ነwaha.

zwothe zwine na khou funziwa ndi zwa ndeme.

U ነwala na u fhindula mabambiri a milingo yo fhelaho zwi ni lugusela u ነwala mulingo.

Ni tea u shuma tshuñwahaya dzothe na nyito dla kilasini no ɖiimisela.

Zwi re ngomu

U guda luambo

Zwiga zwa u vhala

Dzina

Maɖadzisi

Manyanyu

Mapharonimi

Homonimi

Maaravhi

Thenda na khanedza

Mafhungo

Masala

Maṭanganyi

Mamudi

Pfufhifhadzo

Makateli

Pfanywa

Phoɻisemi

Manweledzo

Tholokanyonɖivho

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani

Mańwalwa a vhusiki

Lietheretsha

Milingo na memorandamu

U guda luambo

Tholokanyondivho

Kufhindulele kwa tholokanyondivho

- Thomani u vhala mbudziso ni saathu u vhala tholokanyondivho.
- Sedzesani ni pfectesese zwifanyiso zwa tholokanyondivho arali zwi hone.
- Vhalani tholokanyondivho nga vhuronwane ni tshi khou talela maipfi ane a khou ni kanganyisa.
- Dovhani ni vhale mbudziso uri ni kone u vhala hafhu ni tshi khou pfectesesa.
- Phindulo dzañu kha dzi sendamele kha therero kana pfunzo ya mafhung.
- Ni songo anulula mitala yo tou ralo.
- Phindulo iñwe na iñwe kha i elane na maraga dzayo.

Tsumbo dza tholokanyondivho.

Tholokanyondivho ya u thoma

Vhalani tholokanyondivho ni kone u fhindula mbudziso dzo qisendekaho ngayo.

Zwiimiswa zwashu

Kale ho vha hu na thaidzo ya zwiimiswa zwine zwitshavha zwa tea u zwi shumisa. U bva tshe ha vha na mbofhollowo vhathu vha khou qiselwa zwiimiswa zwine vha a kona u zwi shumisa. Zwo ralo ri tea u vha na vhudifhinduleli hazwo. Vhathu vha tea u pfectesesa uri zwiimiswa ndi zwavho.

Muvhunduni wa hashu ho vhonala vhunzhi ha vhana vha tshi khou sala vhe vhothe vhabebi vho ya u shambila kathihi na u lovha nga lone dwadze tshifu. Zwi sia vhana vha tshi sala vha tshi khou rangaphanda miña khathihi na u alusana.

Vhashumelavhapo vho vhone zwo tea uri vha fhañe Drop in center(senthara ya u jela) Hune avho vhana vha a bikelwa zwiliwa na u sedzuluswa mitakalo yavho. Hu na zwifhinga zwine wa wana vhana vho rwa miduba vha tshi khou ya u kanzwiwa nga vhabiki. Iyo senthara I dovha ya thusa kha u nea vhabebi mishumo naho vha tshi do hola nga tshidole.

Vhathu ri khou vha tsivhudza uri kha vha vhe na u londota fhethu afho, mavemu a songo tqodou lila u fusha thumbu dzavho nga ndodo I re ngomu.

Nga heneffo tsini ho fhañiwa kiliniki ine vhathu vha khou ya vha tshi wana dzilafho khayo. Vhathu vho awela u tshimbila lwendo lulapfu vha tshi tevhela hune dzilafho vha nga liwana hone. Kiliniki iyo I vula nga iri ya sumbe ya vala nga iri ya vhuñanu.

Vhadzulapo vho wana mishumo vha dovha vha shumela tsini na mahaya. Musi vhathu vha tshi khou thusiwa nga vhathu vhane vha vha qivha zwi thusa uri vha kone u amba malwadze avho vho vhofholowa.

Vhashumi vha ngadeni vhunga vha tshi tea u ḥavha miroho na u khuredzela vha tholwa ho tou itwa madenwa heneffo mukomani wa hashu. Vhashumi vhane vha kunakisa nga ngomu vha bva heneffo na vhone vha tou kunakisa vha tshi zwiđivha uri ndi kiļiniki yavho. Vhamusanda vha dzulela u vhidzelela uri musi vhatu vho dalela kiļiniki kha vha ḥogomele zwithu zwavho uri zwilalame.

Vhatu vha kaidziwa uri vha songo imeledza zwifubo tsini na kiļiniki vha la vha ḥadi vhapheṭo vha songo ḥukhula dirata vha tshi ita ngayo pheṭho.

Muñwe na muñwe u tea u vha na vhuđifhinduleli kha tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe. Vhalani mafhungo aya, uri ni ḫo kona u fhindula mbudziso dzire nga fhasi hao :

Musala uno vhatu vha tea u dzula vho fhaļuwa nahone vha tshi tea u zwima nđivho lwo fhelelaho. Vhatu vha songo tenda u dzula vho putelwa mufunzheni ngauri vha ḫo diwana vha tshi khou dzhena khakhathini kathihi na u tambudzwa vha sa zwiđivhi.

Tshinakaho o vha a tshi dzula Mutshenzheni kha ja Dzimauli hune vhatu vha hu vhidza uri ndi mahayani. Musi vhatu vha tshi vhudzwa ngau ḫa ha vhađivhi u funza kana u tsivhudzwa nga nđila dzine muthu anga ḫiwana a tshi khou tambudziwa vho vha vha tshi pfa uri ndi mahodze a zwiho zwa u tambudzwa vhone vha khou u ya tshipata u lima mirambo, maṭamaṭisi na zwiñwe vho.

Tshinakaho o aluwa ha hawe hu tshi fuiwa vhatu vhane vha khou tambula mahayani avho. khotsi awe vho vha vho tshidzwa lwe u ḫea khavho zwo vha zwi sa dzindeli. Muthu o vha a tshi divhudzisa mbudziso uri vha zwi konisa hani ?

Vho Tshikambe vho ḫo fuwa muñwe muñhannga ane a pfi Madovhi ano bva Mapuloni. Muñhannga uyo o aluwa hu na vhasidzanyana vhavhili afho muđini.

Madovhi o vha a tshi vhona uri vho Tshikambe vho ya miṭanganoni yavho ya kereke a livha ngei nđuni ya u awela hune vhasidzana avho vha khou vhona hone thelevishi a swika a sokouri phongo o bvula vhurukhu, vha la vha tshi bvela nnđa u ḫo sala a tshi khou nyiminyela a dovha a ambara. Vhasidzana vho vha vha tshi ofha u ḥalutshedza vhabebi vha tshi ri ḫo pfi ri a zwifha nahone ri ḫo mupandelisa. Vhasidzanyana avho ngo zwi ḫivha uri vha khou tambudzwa lwa vhudzekani.

Huna nđila dzofhambanaho dza u tambudza vhatu lwavhudzekani: vhatu vha tambudza nga u tou bandiwa kha pfuralelo musi u khou fhira nga maandā vhahulwane mishumoni vha a zwi itesa, u sokou farafariwa nga muthu wa tshinnani wo ya ofisini yawe kathihi na u vhudzwa zwine wav ha zwone nga ndila yo kalulaho. Vhanwe muhulwane mushumoni wa Humbulani vho vha vha tshi muvhudza uri “namusi hu hkou rothola ndi khou tama vhududo ha muthu”. Humbulani o vha atshi vho tata na u fhira nga lufherani lwavho.

Vhadededzi vha funesa u tambudza vhasidzana ngau vha fulufhedzisa u phasa arali

vho tou vha tendela u fara zwirumbi fhedzi, lune vhathu a vha zwi dzhieli n̄ha uri ndi hone vha tshi khou tambudzwa lwa vhudzekani.

Vho Tshivhase ndi mufumakadzi o malwaho nga mabalane wa ofisini dza vhamundende. Munna avho vha vhudza mufumakadzi wavho uri vha so ngo vhuya vha bvisa na peni kha muholo ngeno vhone vha tshi khou dzhia tshelede vha tshi buka dzi kamara ngei hodelani ya Hayani. Musi mufumakadzi vha tshivhudzisa vha vhudzwa uri munna ndi thoho ya mudini. musi vhamunna vha sa iti pfanelo dzavho lwo fhelelaho vha a tea u potiwa ngauri ndi u tambudza.

Vho Ramadi vho vha vha na tsimu khulu ngei tshipata ye vha vha vha tshi kovhela vhana vhavho egere vhari muñwe na muñwe a vhone uri u khou fhedza u lima yawe. Musi nwana o kundelwa o vha a tshi rwiwa a dovha a sa fhiwe zwa uña. vho vha vha tshi muvhidza nga madzina angaho sa: ni muvhone mantswu na u vhifha, ji bvafha na u ūamba, ji tou vha ūguluvhe. vho vha muñwe wa vhathu vha tambudzaho lu sa vhuyi fhano.

Fhindulani mbudziso dici tevhelaho nga vhuronwane:

1. Bulani madzina a vhathu vhararu vho tambudzwaho kha mafhungo e na vhala.
2. Tshinakaho o vha a tshi dzula gai?
3. Bulani zwiraru zwe muñwali a sumbedza uri ndi diciñwe dza ndila dza u tambudza dici re hone.
4. Arali ho vha hu inwi Tshinakaho no vha ni tshi do ita mini nga Madovhi.
5. Muñwali u amba mini atshiri:
 1. Vhathu vha tea u dzula vho fhañuwa.
 2. U ñea zwe vha zwi sa vhadzindeli.
 3. Mantwsu.
6. Muñwali u tama uri funza mini nga haya mafhungo.
7. Bulani diciñwe ndila mbili dzine inwi ni a diciñvha dzine vhathu vha khou tambudzwa vha sa zwiñvhi
8. Fhongo ji tevhelaho a ūina zwiga zwa u vhala, inwi dzheniselani zwiga zwa u vhala. Muvhuya o ūwa na malume awe u fasha zwiñoni vho tou buba vha kona u vhuya na magwede vhutiti vhomathandaphalishi na zwiñwevho.

Tholokanyonđivho

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso

Malume anga vha shuma kha bulasi ya Vho Mugwedji ine ya wanala Tshifuđi ino pfi Phaswana. Vho thoma u shuma vha tshe mutukana muñuku nga honohu u shavha tshikolo. Vho Mugwedji vha pfana na ndimo. Ndi rabulasi a funaho bulasi yawe lune

musi ho no fhiritshela u wana vho pana na mufumakadzi na vhana, nga itshe tshifhinga u do zwi vhona uri nwana u mamela lurumbu.

Kusini kwa havho vhunzhi ha vhathu vho tholwa kha bulasi yeneyo nga uri hu tshi vhambedzwa malamba a vhonala a khwiqe. Ri touri a khwiqe ngauri a huna a fushwaho nga muholo wawe muñwe na muñwe u vha a tshi khou kwaila.

Tsimuni ya Vho Mugwedzi vho fhałutshedzwa nga ene hwali ngauri a fhu vha tshiri u lima naho mvula I tshi khou kala u wana vhone vha tshi balelwa u kana vha vhuya vha sia thalane vhari nothe ni na nungo Idani ri hwalele ni do vhuya na kasi ja vhana. Musi vha tshi khou kana mavhele u wana vha tshi ane do dadza tshikosikara gonyongo la u fhedzisa ndi lawe.

Vho mme na vho khotsi vha tshela ndodo ya zwifhondo henengei. Tshifhinga tsha zwikwakwalala rothe ri tshila ngeyo ra kona u wana pfushi I huwelelwho nga vhamutakalo. Thohoyatshikolo yo tou tshenuwa musi ri tshiri mafhuri a liwaho nga vhana ngeyo zwikoloni a bva Phaswana. Thuthuwedzo khulwane I bva kha dzangano ja ANC.

Musi vha tshilima a vhalimi zwa u ja muña wavho fhedzi, Suphamakete khulwane na thukhu dzi wana mitshelo ya vhuđi henengei. Bulasi iyo I a kona u tundela shango lothe, vha Shoprite, Ok. Spar, Pick n Pay vha ri fusha zwi tshi bva Phaswana.

Kerekeni vhafunzi vha wana mitshelo ya u thoma sa izwi a vha rabulasi vha tshi rabela muñe wa vhothe. Vha kerekha kha ya Muñangwe. Vha londola zwisiwana zwiwanalaho kha ja Muñangwe.

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga vhuronwane:

1. Neani mafhungo a tevhelaho thoho yo a teaho.
2. Mulimi Vho Mugwedzi vha wanala kha shango li flio.
3. Bulani zwivhili zwine zwa vha mbuelo kha u lima ha Vho Mugwedzi.
4. Bulani zwe akhironimi iyi ya imela zwone:ANC
5. FHINDULANI NGA Ee kana Hai. Ni dovhe ni tikedze phindulo yañu.
 - 5.1 vho Mugwedzi vha tshilima vha rengisa nga ndishi.
 - 5.2 Vhathu vha no thusa vha hola nga tshelede.
 - 5.3 Vho Mugwedzi vha qivha Mudzimu.
6. Murero uyu u amba mini. nwana a tshi mamela lurumbu.
Ni dovhe ni vhumbe fhungo li pfalaho ngawo.
7. Vho Mugwedzi ni vha vhona vhe muthude. Tikedzani.
8. Nwlani pfanywa dza maipf a tevhelaho ni dovhe ni vhumbe mafhungo a pfalaho ngao.
 - 8.1 mutukana.

- 8.2 Vhafumakadzi.
- 8.3 Tholwa.
- 8.4 Kala.
- 8.5 Huwelelwa.
- 9. Maipfi o swifhadzwho ndi thinwaipfi –de ya muambo.

Tholokanyonđivho ya vhuraru

U ḥana mvelele

Musalauno vhathu vha takadzwa nga sialala. musi muthu a tshi khou tshila u tea u ḥivha vhubvo hawe. Malwadze o fhambanaho ano lwaliwa ano mađuvha u pfa vha tshi amba uri hu tea u ḥiwa zwiliwa zwa sialala ngauri ndi zwone two ḥalaho zwifhaṭa muvhili. vhathu vha re na zwavho vha vhilaela nga ndaela dza madokotela na dzi ḥanga dzi tshi vha fhambanya na mapfura e a vha a tshi khou kapuliwa nga lebula, vha tea u ḥa zwiliwa zwa sialala zwi ngaho sa:miroho midala, mashonzha, mirambo, madzhulu, ḥemeñeme na zwiñwe vho.

Kusini kwa hashu ro vha na u ḥana sialala. Nga iļo ḥuvha yo vha i mupfufhi usi mphire ngauri muñwe na muñwe o vha a tshi khou swela u ḥana vhukoni hawe. Vhafumakadzi vho vha vho fuka miñwenda, magwana, mikhasi yo yaho nga u fhambana mivhala i tshi bhumelana. Vhasidzanyana vho vha vho ya nga mashedo vho sia mađamu nnđa.

Ndo takadzwa nga u vhona vhafumakadzi vho ḥalaho pfunzo ḥohoni dzavho vho vhuisa sialala nga nungo, mađamu o vha a tshi tshimbila o touri kapa, vha songo ambara zwienda, zwikunwe zwi tshi vhonala uri two fhira nga muṭavhani. Vha tshi tshimbila vho vunda mitsinga. ḥohoyatshikolo tshashu vha bva ha Malamulele, vho vha vho tou tshitshi nga tshibēlani na yeļe ya hone.

Ndo funesa vha u ḥana zwibikwa zwa sialala. Ndo vhona thophi ya vhuse i tshi tou penya kha luselo. Dovhi la mashonzha ḥo vha li tshi phophisa nthe dza muthu a tshe kule. Vho Vai vha Khambele vho vha vho bika tshidzimba tsha phonda. Zwa nkhumbudza makhulu wanga vha tshi kha ḥi tshila. Vho vha vha tshi bika mafhuri a mbavhi ra nwa khobvu ra fanelwa. Zwiliwa two taniwaho two vha two fhambana sa tsumbo:tshimbundwa, tshisese, vhutete, mikusule yo yaho nga u fhambana. ḥemeñeme na zwiñwe vho. Shangoni hu na ndele dza u bika we.

Nga ngei seli ho vha hu na mitshino ya sialala. Vhafumakadzi na vhanna vho vha vha tshi u fhufha vhavhili vha sera. Ndo takadzwa nga tshikona tsha Mapudzi, vhathangna

vha a shela mulenzhe havho. Ngoma yo vha i tshi u duvhula muungo wa pfala kule. Murumba wa tshigombela wo vha u tshi ḥambela tshanđa, mifhululu i tshi tou nañanelia iwe vhathu. Vha tsetsa vhone vho tshina khundu yanga is a thukhuwa. Vhathu kha ri humele kha sialala, sialala lo naka.

Fhindulani mbudziso dici tevhelaho:

1. Munwali u amba mini a tshiri:
 - a) Mupfufhi u si mphire. (2)
 - b) U fhufha vhavhili vha sera. (2)
 - c) Murumba u tshi tambela zwanda. (2)
 - d) Khobvu (2)
2. Neani tsumbo ḥthanu dza zwiliwa zwa sialala zwo bulwaho afho n̄tha. (5)
3. Kha zwiliwa zwe na bula ri vhudzeni zwivhili zwe na vhuya na zwila. (2)
4. Mafhongo e na vhala a ni funza mini ? (2)
5. Inwi ni a funa sialal na ? Tikedzani. (2)
6. Fhindulani nga Ee kanaHai! Ni dovhe ni tikedze phindulo yaṇu.
 - a. Vhuswa ha vhutete vhu bikwa nga vhuse. (1)
 - b. Mukhasi u ambariwa nga vhavenda. (1)
 - c. Tsetsa ndi mutshino wa vhavenda. (1)
7. Mafhongo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu ? Tikedzani phindulo yaṇu.
 - a) Sialala li funwa nga vhathu vhołhe. (1)
 - b) Malwadze a fhodzwa nga zwiliwa zwa sialala. (1)
 - c) Vhathu vha tshi vhona dovhi la mashonzha vha rothisa nthe. (1)
8. Topolani phindulo yo teaho kha dici re zwitangeni afho fhasi.
 - a. Tshigombela tshi tshiniwa nga (1)
(vhanna, vhaṭhannga, vhafumakadzi)
 - b. Thophi i bikiwa nga.... (1)
(nawa, mafhuri, mutuku)
 - c. ndi mutshino wa matshangana. (1)
(tshigombela, malende, tsetsa)
9. Kha zwiambaro zwo taniwaho ngazwo sialala no funa zwifhio ?Tikedzani(2)
10. Kha mitshino ya sialala ni kona u fhio ? (2)

Phindulo dza tholokanyonđivho

Ya u thoma

Tshinakaho

Humbulani

Vhana vha vho Ramađi

1. Mutshenzheni kha ja Dzimauli.
2. U bandiwa nga murahu nga muthu wa tshinnani.
U sokou fariwa nga muthu wa munna.
U vhudzwa zwine wa vha zwone lwo kalulaho.
3. Phindulo i bva kha mugudiswa.
4. Phindulo zwi ḋo bva kha ine ya ḋo ḋewa nga mugudiswa.
5. Phindulo i ḋo bva kha mugudiswa.
6. Muvhuya o ḫuwa na malume awe u fasha zwinoni, vho tou buba vha vhuya na magwede, vhutiti, vho mathandaphalishi na zwinwevho.

Tholokanyonđivho ya vhuvhili

1. Thoho i ḋo bva kha mugudi.
 2. Tshifudi.
 3. U tholwa ha vhathu vha Tshifudi.
U londola zwisiwana.
 4. Afrcan National Congress
 5.
 - 5.1 Hai, vha rengisela vha dzi suphamakethe.
 - 5.2 Hai, vha tou ḫala ḫhalane.
 - 5.3 Ee, vha bvisa mutshelo wa u thoma vha ya kerekenei.
 6. Hu khou shumiwa nga maandā.
Fhundo ji ḋo vhumbiwa nga vhagudi.
 7. Phindulo i ḋo bva kha vhagudi.
 8. Nwalani pfanywa dza maipfi a tevhelaho ni dovhe ni vhumbe mafhungo a pfalaho ngao.
 - 8.1 muṭhannga
 - 8.2 musadzi
 - 8.3 hira
 - 8.4 kondā
 - 8.5 vhidzelela
 9. Vhafunzi – dzina zwalo
wavho - lisala
- Tholokanyonđivho ya vhuraru
11. Muñwali u amba mini a tshi ri:

- a) Muñwe na muñwe o vha a tshi khou shuma. (2)
- b) Vho vha vha tshi khou tshinesa. (2)
- c) Ndi musi hu tshi khou lidziwa murumba. (2)
- d) Ndi mađi a no bva fhuri li tshi khou bikiwa. (2)
- a) Thophi ya vhuse.
- b) Mashonzha.
- c) Tshidzimba tsha phonda.
- d) Mafhuri a mbavhi.
- e) Mukusule. (5)
- e) Phindulo i ðo bva mugudi. (2)
- f) Phindulo i ðo bva kha mugudi (2)
- g) Phindulao i ðo bva kha mugudi. (2)
- h) Fhindulani nga Ee kana Hai. Ni dovhe ni tikedze phindulo yañu.
- d. Ee, mugudi u ðo tikedza. (1)
- e. Ee, mugudi u ðo tikedza. (1)
- f. Hai. Ndi mutshino wa vhatonga. (1)
- i) Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu?
Tikedzani phindulo yañu.
- d) Ndi muhumbulo wa muthu. Li funwa nga vhañwe. (1)
- e) Ndi muhumbulo wa muthu. Malwadze a fhola ha nangani. (1)
- f) Ndi muhumbulo wa muthu. Vhane vha funa dovh. (1)
- j) Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
- d. Vhafumakadzi (1)
- e. Mafhuri (1)
- f. Tsetsa (1)
- k) Phindulo i ðo bva kha mugudi. (2)
- l) Phindulo i ðo bva kha mugudi. (2)
- Thanganyelo ya Khethekanyo iyi: (30)

Zwiga zwa u vhala

TSHITHOMA (.)

1. Tshishumiswa magumoni a fhungo.
sa tsumbo:Mapfene o la mavhele.
2. Tshishumiswa kha lederekhau.
sa tsumbo :mug.

KHOMA (.)

1. Tsishumiswa musi fhungo ri tshi khou li khaula ra femuluwa.
sa tsumbo :Ndo tuwa nga bisi, nda vhuya nga lukanyakanya,
2. Murendeni o sevha nga mashonzha, nzie, nemeñeme.

KHOŁONI (:)

Khołoni i shuma magumoni a fhungo ha tevhela mafhungo o ambiwaho nga muñwe.

1. Vhuhwaho uri :"bikani na madzhulu"
u rangela mutevhe wa zwo bulwaho.
2. Pfarelo uri u do
kulumaga:tshiṭanga, giratshi, kamara ya u ḥela.

TSHIVHUDZISI (?)

1. Tshiga itshi tshi shumiswa nga murahu ha mbudziso.
Ni do ḥwala lini mulingo?

ZWIDEVHE (‘’)

Zwishuma musi muthu a tshi khou ḥwala mafhungo o ambiwaho nga muñwe.

Vho ri vha do ‘ bika vhuswa ha matuku ‘

Dzina

Dzina ndi ipfi line ra li shumisa u vhidza tshithu ngalo.

Tsumbo:

Vhana vho ya tshikoloni.

Mudededzi u funza mbalo.

Ndi tamba na Munene.

TSHAKA DZA MADZINA

MADZINA VHUKUMA

Ndi madzina a ne ra a shumisa kha u tou buletshedza tshithu nga ndila ire khagala.

Tsumbo:

- Mafuzhule u dzula Gogogo.
- Thohoyandou ho dala mavhengele.
- Mufulwi hu liwa zwiqoni.
Muvhuya u dzhena Muthuli

MADZINA ZWAO

Ndi madzina ane ha tou bvisela khagala tshithu.

Tsumbo:

- Vhatukana vho ya tshikoloni.
- Vhakegulu vho ya kerekeli.
- Bisi yo wela luwani.
- Mudedekadzi vho renga goloi.

MADZINA GUTE

Ndi madzina ane a amba tshithu kana zwithu nga u tou angaredza.

Tsumbo:

- Masindi uri gogo la vhatu lo kuvhangana mulamboni.
- Murivha wa zwiqoni wo kavha ntha ha muri.
- Makhulu vha khou pandamedza mutavha wa mapfene.
- Mukalaha vha khou lisa sambi la nngu.

MADZINA KHUMBULELWA

Ndi musi hu khou ambiwa zwithu zwine a ri koni u zwi kwama ri tou humbulela.

Tsumbo :

- Khuthadzo u na vhuada.
- Vho Vai vha na vhudele.
- Khuliso u na tshipimbi.

MADZINA MBUMBANO

Ndi madzina o vhumbwaho nga thinwaipfi dzo fhambanaho.

Tsumbo :

- Khuhumulambo Khuhu + mulambo
 Dzina na Dzina.
- Muluvhahothé Muluvha + hoṭhe
 Liiti na lisala
- Mukundandou Mukunda + ndou
 Liṭaluli + dzina

Tsumbo :

MADZINA O PAMBIWAHO

Ndi madzina o shumiswaho a tshi bva kha dzinwe nyambo.

- Tshikolo - school
- Bugu- Book
- Fasiṭere-Venster

U ḥUKUFHADZA MADZINA

Madzina a ḥukufhadziwa nga u ḥuma mitshila na thangi dzo fhambanaho.

Tsumbo:

U ḥukufhadza nga u ḥuma thangi:

- Kusudzana kwa Mpheuni kwo shuma zwavhuđi.
- Ndo vhona kukalahu ku tshi khou imeledza mbudzi.

U ḥukufhadza nga u ḥuma mutshila.

- Makhulu vha khou ḥanzwa ndilwana.
- Mbudzana yo vunđea mulenzhe.

U ḥukufhadza dzina nga u ḥuma mutshila na thangi.

- Kusidzanyana kwa vho Begwa kwo phasa nga ḥeledzi.
- Tshibudzana tsho lumiwa nga zwibwanana zwa Vho Nekhambele.

MAȚALULI

Lițaluli ndi ipfi liine la shuma u țalula dzina fhungoni. Lițaluli li a kona uri vhudza uri tshithu ndi tshi ngafhani, tshinzani, ndi tshithu -de.

TSHAKA DZA MAȚALULI

MAȚALULI VHUKUMA

Tsumbo

- tsekene- Munna musekene o pfuma.
- denya- muri mudenya wowa.
- hulu- Pfeñe lihuli lo thuliwa.
- vhi- muñhannga muvhì o valelwa Małatshe.
- tete- muroho mutete u a ɖifha.

MAȚALULI MATUMETSHEZWA

Tsumbo:

- fhio- Vho pandamedza khuhu ifhio.
- ne - Nwana ene muñe o ɖivangula mupfa.
- de- Ndi vhana -de vha sa funi tshikolo.

MAȚALULI A MBALO.

Vhana vhavhili vho thuliwa nga goloi.

O kora zwikoro zwițanu kha bola ya milenzhe.

MAITI

Ndi ipfi line la bveledza nyito fhungoni.

Tsumbo :

Musidzana u khou bika vhuswa.

Vhana vho la swobo tshikoloni.

MAITI NA MITSHILA

Maiti a nga țumetshedzwa mitshila uri a shandukise țhalutshedzo.

Mitshila ya maiti.

Mutshila -el- (LIITELA) ndi mutshila u no sumbedza nyito i itwaho nga muñwe.

O bikela vhatukana musi vho ya hogoni.

Vhana vho limela manngo a tshikhuwa.

Mutshila -e - (itea) ndi mutshila u sumbedzaho u konadzea ha nyito.

Thundu idzi dzi a kuvhea.

Bugu iyi I a vhalea.

Mutshila -is - (liitisa) Mutshila u q̄isa ḥhalutshedzo ya u kombetshedza nyito kathihi na u thusa.

Mme vha bikisa vhana vhuswa vha sa funi.

Maemu u kuvhisa Pfarelo uri vha ḥavhanye u ya tshikoloni.

- es – mutshila u sumbaho nyito yo kalulaho.

Ndo fulesa mango a tshikhuwa.

Vhaswa vho imbesa kha muṭatisano wa u imba.

-an- (liitana) Ndi musi nyito I tshi khou bvelela masia oṭhe.

Vhasidzana vha khou semana kerekenei.

Mbudzi dzi khou rungana tshitumbana.

-olol-/ulul- (liitolola) Ndi musi nyito I tshi khou dovhola kana I tshi khou dovholiwa

Ni bikulule muroho woṭhe.

Ro vhofholola tshiṇamana tshi no levha.

-w-/ -iw-

Ndi musi hu na nyito yo bveledzwaho nga ɳefhungo.

Vhuswa ho bikwa nga mutukana mulovha.

Mulandu wo sengwa madekwe musanda.

-ekana-/ -ekany-

Ndi musi nyito I tshi khou bvelela hu sina u londa.

Vhana vho hasekanya zwiambaro zwo kuvhiwaho nɖuni yavho.

Malume vho thulekanya maguvha nga mođoro muswa.

Mađadzisi

Liđadzisi ndi ipfi ċine ċa shuma u ćadzisa kana u engedza tħalutshedzo ya liiti.

TSHAKA DZA MADADZISI

MAĐADZISI A TSHIFHINGA

Aya a sumbedza uri nyito yo bvelela nga tshifhinga de.

Vhana vho wanala madekwe.

Muđagasi wo vhuya ɳamusi.

MAĐADZISI A FHETHU.

Ndi mađadzisi a no sumbedza uri nyito yo bvelela gai.

Vhana vho vhalela tshikoloni.

Mashudu o bambela mulamboni.

MAĐADZISI A MAITELE

Ndi mađadzisi a no sumbedza uri nyito yo bvelela hani.

Vhatukana vho shuma zwavhuđi.

Musidzana u bika nga vhuya.

MADADZISI A MBALO

Ndi madadzisi a no sumbedza uri nyito yo bvelela lungana.

O imba luraru kerekenei.

Ndi rabela luvhili nga duvha.

MAĐADZISI A VHUNZHI.

Ndi mađadzisi a sumbahoh vħunzhi ha nyito.

Maemu o funza lunzhi nga Mugivhela.

O phakha zwiliwa zwinzhi nga madekwana.

Manyanyu

A ita uri nyito i pfalese nga nɖila i nyanyulaho.

Tshaka dza manyanyu
Manyanyu vhukuma
Haya a dzula o tou ralo.

Tsumbo:

Mavhengeleni ho ɖala ho tou phaa!
Maɖi o tswuka o tou pilivhili!
Ndo dzhena nɖuni hu so ngo funga livhone ho tou nzwii!
No i pfa tsimbi i tshi ri ndele! Tavhanyani ri sa ɖo lenga.

Manyanyu mavhumbwa

O vhumbwaho a tshi bva kha maiti.

Liiti	Liinyanyu
Tutuwa	Tutu!
Gidima	Gidi!
Khokhonya	Kho!
Takuwa	Taku!
Fhelela	Fhelele!
Tekula	Teku!
Doba	Dobo!

Mapharonimi, Homonimi na Pholisemi

Mapharonimi

Ndi maipfi a simuwaho kha mudzi kana tsinde lithihi, fhedzi a na ʃhalutshedzo dzo fhambanaho.

Tsinde -th-	muthu, tshithu, kuthu, ɖithu, vhathu, zwithu na mañwe.
-vhon-	tshivhoni, muvhoni, vhona, vhonani, vhonisa, vhoneela, vhonana.
-lim-	mulimi, vhalimi, mulimisi, lima, limela.
-shum-	shumanji, mishumo, mushumo, mushumi, shumela, shuma, ɖishuma.

Homonimi

Aya ndi maipfi ane tshivhumbeo tshao tshi a fana ngeno zwine a amba zwone zwe

fhambana, hu vha hu si na vhushaka na vhuthihi kha zwine ayo maipfi a amba zwone. Mahomonimi a wanalesa hune ha vha na khalo (thouni).

Sa tsumbo:

Thoho - O sala o e^ñdela, u ri ^ñhoho i khou rema.

Thoho - Thoho a i koni u dzula fhethu huthihi i sokou thamukana.

Elelwani, vhuvhili ha ^ñhoho dzi re afha a dzi na vhushaka. Na thounu dza hone dzo fhambana kubulelwe.

Mapholisemi

Aya na one a a fana tshivhumbeo fhedzi zwine a amba zwi a elana zwa dovha zwa vha na vhushaka. Tsumbo:

Fara - Mapholisa vho fara mbava.

-Deni o fara ^ñwana nga tshanda.

-Maine o ^ña u fara mu^ñdi.

Fula - O fula khali tshivhasoni.

-Vhana vho ya u fula nombelo thavhani.

Thoho - Thoho ya maanea a thi i pfecti.

-Vho-Mashau ndi ^ñhoho ya tshikolo.

-Ni so ngo hangwa musumo wa ^ñhoho ya mu^ñdi.

-^ñhoho yawe i a rema musi e ma^ñduvhani

Elelwani, ^ñhoho dzo^ñthe hafha dzi na vhushaka. Thouni hu shumiswa nthihi.

Lingedzani u a bula ni tshi vhambedza na ^ñhoho ya phukha.

MAARAVHI

Ndi maipfi ane a shuma u aravha. Maaravhele o fhambana zwi tshi bva kha mbeu ya muthu onoyo na uri muthu u khou vhidzwa nga muthu mu ngafhani a nga vha muhulwane kana thanga yawe. Ri dovha ra shumisa maaravhi musi ri tshi sumbedza vhupfiwa hashu.

Tshaka dza maaravhi

A u aravha – aa! hee! Hii! Mushavhi! Mvee! soni na ma^ñwe.

A u tenda – ee! Ii! Iina!

A dakalo – ahaa! Ahee! Ahelelee!

A vhu^ñungu – tshukhwi! mmawee! Yowee!

A u sa londa – aredi! hai

A u awedza – masha!

A u holedza - ko^ño! nyelise! Shonee na ma^ñwe.

A u hana - hai!

THENDA NA KHANEDZA

Hu na n^qila dzo fhambanaho dza u vhumba khanedza. Hu na zwivhumbi two fhambanaho zwine zwa shumisiwa kha u vhumba khanedza sa: sa athu, so ngo, nga si, sa. Musi zwi tshi shumiswa zwi qisa khanedzo kha fhungo. Ni thogomele uri khanedza na mafhambanyi a si tshithu tshithihi, ni so ngo zwi tanganyisa. Tshiñwe tshifhinga fhungo ji kha khanedza pfala aphuwi i a shanduka ya vha -e musi hu tshi khou shumiswa tshivhumbi tsha khanedza nga si |

Tsumbo:

Thenda	Khanedza
Ndi ño ña ndo no la vhuswa.	Ndi ño ña ndi sa athu u la vhuswa.
Ni tavhe maluvha ngadeni.	Ni so ngo tavha maluvha ngadeni.
Mvula i ño na na tshifhang	Mvula i nga si ne na tshifhang
Ni ño feila	Ndi nga si feile
Nañwaha mvula yo nesa	Nañwaha mvula a yo ngo nesa.
Ra swika ri ño founa	Ra sa swika ri ño founa

MAFHUNGO

Ndi maipfi nae a vha muhumbul u pfalaho une wa khou tdou bviselwa khagala.

MAFHUNGO

Tshaka dza mafhuno

FHUNGO TSWITITI

Ndi fhungo jine la vha na jiti lithihi.

Fulufhelo o la.

FHUNGO TSEREKANO

Ndi fhungo ji re na maiti a no fhira lithihi.

Vhasidzana vho bika vhuswa vha vhu avhela kha ndilwana.

FHUNGO MBUMBANO.

Heli fhungo lo vhumbiwa nga mafhuno mavhili ane a elana.

Maemu o vuwa a bika vhuswa ri tshi vhuya kerekene ra kona u la.

1. MASALA

Masala ndi maipfi ane a shuma vhuimoni ha fhungo kana a shuma na fhungo.

TSHAKA DZA MASALA

a. Masala vhukuma

Masala vhukuma a vhumbiwa nga u shumisa thangi dza madzinana mutshila.

b. Muthu wa u thoma kha vhuthihi na vhunzhi.

- Nne ndi muñwali wa bugu.
- Riñe ri vha tambi vha bola.

c. Muthu wa vhuvhili kha vhuthihi na vhunzhi.

- Ndo vhona iñwi kha vhatambi.
- Iwe u dzula gai?

d. Muthu wa vhuraru kha vhuthihi na vhunzhi.

- Ndi ene o bikaho mbodza.
- Na vhone vha funesa u tama.

Masala masumbi

Ndi masala ane a sumba vhukule na vhutsini ha tshithu.

- Mutukana uña o zwimba nñdevhe.
- Tshimange itshi ndi tsha Vho Nekhambele.
- Afho muñani hu na nguluvhe.

e. MATANGANYI

Ndi maapfi ane a shuma u tanganyisa mafhungo mavhili kana maipfi mavhili.

Tsumbo dza mañanganyi.

- ✓ Ngeno
- ✓ Hone
- ✓ fhedzi
- ✓ ngauralo

f. MAMUDI

Mamudi ndi zwine maiti a vha zwone

TSHAKA DZA MAMUDI

Limudi ja tsumbo

Limudi ja tsumbo ji ri vhudza uri zwithu zwi khou itea.

Tsumbo :

Thenda

khanedza

• Ndi tampa bola	Athi tambi bola
• Vho swika madekwe	A vho ngo swika madekwe.

Limudi ja gonelo

Heñi ji ri sumbedza u konadzea ha zwithu.

- Vho Mbedzi vha nga imba.
- Vhatambi vha nga imba.

Limudi ja thendelo

Heli li vhonala nga litanganyi(uri) na lithaphuwi(-e)

- Ri ja uri ri fure.
- Ri bika uri ri avhe.

Limudi ja thevhekano

Limudi ili li sumba u tevhekana ha zwithu.

- Ndi do da, nda ja, nda edela.
- Ndi do vhala, nda nwala, nda phasa.

Limudi ja tshitevheli

Ndi limudi line ja sumba nyito i no bvelela mazha.

- Shumanu u tshimbila a tshi ja.
- Nkhangweleni u hasha a tshi sea.

Limudi ja ndaelo

- Nwalani
- Kelelani.

PFUFHIFHADZO KANA AKHIRONIMI

Tsumbo

ANC-African National Congress

LCR-Leaner Representative Council

LIKATELI

Ndi ipfi liangaredzaho zwithu zwinzhi.

Tsumbo

Munamba-vhuswa vhu no bikwa nga mafhi.

Mudzadze-mufumakadzi ana lutshetshe.

PFANYWA

Ndi maipfi o fhambanaho manwalele, fhedzi a tshi amba zwi no fana.

Tsumbo

Sonona-tswima

Mutuku-dini

PHOLISEMI

Ndi ipfi lithihi li na thalutshedzo nzhi.

Fula-u ja ha zwifuwo.

U fula mutshelo.
u fhisa tsimbi.
U bvisa khali tshivhasoni.

Homonimi

Ndi maipfi ane a ñwalwa a fhambana zwine a amba.
Thoho ya muthu.
Thohoyatshikolo.
Thoho ya muđi.

MANWELEDZO

Musi ni tshi khou nweledza dzhielani zwitevhelaho ntha:

- Unweledza nga mbuno dzo tiwaho.
- U nweledza mafhundo a kha phara.
- U sa unulula mitala.
- U ñwala tshivhalo tsha maipfi nga ngomu zwitangeni.
- U tevhedza ndaela yo ñewaho.
- U shumisa luambo lwo kulutedziwaho.

KUAVHELE KWA MARAGA

- Maraga dza sumbe(7) ndi dza mbuno.
- Maraga tharu(3) ndi dza luambo. Maraga dza luambo dzi avhelwa nga ndila I tevhelaho:
 1. Maraga nthihi musi ho bulwa mbuno 1-3 dzi re dzone.
 2. Maraga mbili musi ho bulwa mbuno 4-5 dzi re dzone.
 3. Maraga tharu musi ho buliwa mbuno dza 6-7 dzi re dzone.

Maraga dza luambo dzi songo fhira mbuno dzo newaho.

Kha vha ūuse maraga nthihi kha maraga dzo avhelwaho mbuno na luambo arali tshi vhalo tsha maipfi tshi songo sumbedzawa, kana maipfi o vhaliwa nga ndila yo khakheaho.

Akhironimi na aburivesheni dzi tea u vhaliwa sa maipfi ane dza a imela.

RUBIRIKI YA U MAKU MANWELEDZO

KHOUDU NA THALUTSHEDZO YA VHUKONI	MARAGA
	9-10

7 Huna kupfesesele kwa masase kwa ḥodea. mafhungo o kumedzwaho a na ndunzhendunzhe na hone a huna vhukhakhi. ḥodea dzothe dzo lavhelelaho dzo swikelelwa.	
6 Vhunzhi ha ḥodea dzo lavhelelaho zwo swikelelwa fhedzi zwa nthesa.	7-8
5 Likumedzwa lo ḥekedzwa lwa nthha. Hu Na zwinzhi zwi songo ḥekedzwaho.	6
4 Kupfesesele kwa tshibveledzwa a si kwavhudzi. Mugudi o dzenisa na mihibulo I songo teaho. ndunzhendunzhe ya mihibulo yo sekena. luambo a lwongo ḥambala.	5
3 A huna u lunzhedzana ha mihibulo. u dzenisa na mihibulo I sa ḥodei.	4
2 Ndivho ndi ḥukhu ya zwikili, mafhungo a tou liana tshothe. mafhungo ha ngo lunzhedzana.	2-3
1 Ḥodea dza mbudziso a dzi ḥivhiwi	0-1

GIRIDI YA U MAKANA MANWELEDZO

U sa tevhela ndaela	
Tshivhalo tsha maipfi	
U sa ḥwala tshivhalo tsha maipfi	
Mbuno -M	
Luambo L	
Ndatiso N	
Ndatiso ya phara/mbuno/tshivhalo	

DHIELANI NZHELE ZWITEVHELaho:

1. Ni ḋo funzwa u vhala phara yo ḡetshedzwaho.
2. Ni ḋo funzwa uri ni vhale ndaela nga vhuronwane.
3. Ni ḋo vhudzwa uri ni songo anulula mitala.
4. U thetshelesa muhumbulo muhulwane, na kona u vhumba mafhungo o gogodelaho kha phara.
5. U tevhedza shivhalo tsha maipfi tsho iwaho.
6. Ni ḋo tea u fulufhedzea kha u vhala tshivhalo tsha maipfi tshe na tshi shumisa, ni dovhe ni tshi ḓwale zwitangeni.
7. Ni tea ushumisa luambo lwo teaho nahone lwo kunaho

Manweledzo (samari) a u thoma

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani masiandaitwa a vhuimana ha vhana vha tshikolo. Ni ḓwale mbuno dza sumbe dzi kha mafhungo a pfalaho. Ni ḓwale tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari yaṇu.

Mulayo wa tshikoloni uri vhasidzana vho ḡihwalaho avha tei u pandelwa tshikoloni. U sumbedza uri vha na pfanelo dza u ḡihwala naho vhe tshikoloni. U ḡihwala ha vhasidza zwi na masiandaitwa a si a vhudi. Vhasidzana vha a tshutshudzana uri musi muthu a ḡihwala u vha o tsireledza lufuno lwawe na mutuka uyo ngeno vhaṇwe vha tshi sumbedza uri u ḋo vha na tshelede ine a ḋo i langa ene muṇe ya magavhelo a ḓwana.

Vhunzhi ha vhasidzana vha no ḡihwala vha tshe vhaṭuku vha wela khomboni ya u ḫavhanya u kavhiwa nga tshitzhili ngauri zwi tou ḡaṇa uri sumbedza uri vha khou dzhena kha vhudzekani vhu songo tsireledzwaho.

Tshikoloni u wana uri tshikolo a tshi langei nga nṭhani ha vhamana vha re hone. Musi mudededzi a tshi khou funza u wana ḓwana a tshi kumedza lune wa zwi vhona uri o neta sa izwi muimana a tshi ḥoda tshifhinga tsha u awela. Vhasidzana vhenevho u wana kuḍele kwavho tshikoloni ku sa takadzi ngauri maḍuvha a tshikalo u wana vha sa wanali tshikoloni.

Zwi tou kondā u fana na gamela i tshi ḥodou bva nga lubuli lwa ḡelete u wana mvelele dza vhasidzana a vho dzi tshi kuna. Vhunzhi havho vha tou swenda arali vho khwakhwarudzha. Vha wanala yunifomo i songo tenda u itwa yo lugela u ambariwa

nga vha imana na muvhuso a u iti mbetshelwa ya uri hu rungiwe yunifomo yo lugelaho tshifhinga tshenetsho.

Vhuimana u ho vhu naniswa nga u tama vhanwe musi vha tshi tetekedzwa musi vho ralo zwa ita uri na vhanwe vha dzhene kha mulingo wonoyo. Vhanwe vha a kondelela u da tshikoloni u swika a tshi ya u vhofholowa fhedzi a tea u dzula hayani a songo tsha wana tshixele tsha ኮwana, zwi ita uri vhasidzana vha salele murahu ngeno vhane vha mihwalo vha tshi khou kandela phanda na hone vha funana na vhañwe vhasidzana.

Vhaswa vha bva mahayani vha tshi vha khou ya u vhala ngeno vha na ndangano na vhañhangha vhavho. Vha a kondelewa u shumisa khondomu vhe a rili ወegere ወ puteliwa. Vha khou lwala nga vhunzhi zwibadela ngeno nga Migivhela hu vhone vha fhelekedziwaho zwirabani nga vhunzhi.

Manweledzo a vhuvhili

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani nga ha ndila dzine vha shumi vha bulasini vha khou pfa vha sa khou farwa zwavhuđi ngadzo
Ni ኮwale tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari yañu.

Vhashumi vha no shuma tieni u lima vha kha tshiñereke tshi sa takuwiho. Hu pfala uri avho vhatnu vha khou lila nga zwithu zwinzhi zwine vha khou sumba zwi sa khou tshimbilaho zwavhuđi bulasini. Ro wana vhañwe vhavegulu vha tshi khou bata nzie vha sa khou shuma, musi ri tshi vha vhudzisa vha ri hu khou terekiwa.

Muñwe wa vhavegulu o sumbedza uri vha khou holelwa muholo muñku une a u koni na u renga mugayo. vho amba na mutholi wavho uri vha khou humbelu u engedzwa muholo nga mađana mavhili muñwe na muñwe. Vha sumbedza uri vha shuma Mugivhela na Swondaha vha sa holi tshelede ya a yo mađuvha. Vho ri vhudza uri wa tou lova mushumo nangwe u tshi khou lwala u ቃselwa masheleni a sina vhukono. Tshifhinga tshine vha tea u dzhena mushumoni nga tsho tshi khou bubesa lune a vha wani na bisi ya u ንamela vha tea u hira goloi vha badela masheleni a sina vhukono.

Muñwe na muñwe ha tu tou vha na mushumo we a randelwa wone. U sokou swika hapfi ንamusi u tea u kulumaga muđi wa mutholi na dzharađa. Liñwe ወuvha u tea u lima tsimuni kana u hada mahatsi a u fulele vha shumi vha khou ታđa u ወivha uri vhashuma mini. Luambo lune mutholi a amba ngalwo vha ri a lwongo kuna ngauri u dzulela u vhasema nahone u sumbedza uri ndi zwisiswana.

Tshifhinga tsha u la a vha tshi wani muñwe na muñwe u la o ima vha vhudzwa uri a huna u ima. Vhothe vha khou lila nga mutholi wavho zwa kombetshedza uri vha ambe nga luambo luthihi lwa u sa shuma. Vha khasho dzo fhambanaho na vha guranda vho wana mushumo wa u vhiga, vha nđevhetsini vha tou qiphina nga u rekhoda vhakegulu.

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani vhukondi vhune ha wanala nga u ţangana ha mvelele zwikoloni (multicultural education). Ni ñwale mbuno dza sumbe dzi kha mafhungo a pfalaho. Ni ñwale tshivhalo tsha maipfi e na shumisa zwitangeni magumoni a mañweledzo añu.

Tshililo u dzhena tshikolo kha sekondari i wanalahi kha la tshikhuwani i no pfi Her Royal Highness. I wanala Indian Center. Ndi tshikolo tshi bvisaho mvelele dzavhuđi dzi takadzaho vhabebi na tshitshavha. Kha tshikolo itsho hu wanala tshaka dzo fhambanaho, zwa ita uri hu vhe na u serekana ha mvelele.

Mvelele dzi no tea u huliswa dzo qalesa hu na vhana vha no amba Tshivenda, Tshizulu, Tshikhuwa, Tshivhuru, Tshigula na dziñwe. Mugudiswa muñwe na muñwe tshifhinga tshawe tsha u funzwa luambo lwa damuni u tea u ya kilasini yo teaho. Mudededzi muñwe na muñwe u vha o lugisa zwa luambo lwawe.

Nga matsheloni musi vha sa athu u thoma mushumo wa quvha vha tea u thoma nga thabelo, magula vha tenda kha vhurereli havho na vhavenda vha khou ḥoda u phasa vha matongoni.

Thero ya Life Orientation i tshi swika musi muñwe na muñwe a tshi tea u tshina zwa sialala u wana i khakhathi vhañwe na vhañwe vha khou tea u ţana zwavho. Mudededzi u wana o hanganea a tshi tea u ita ḥhalutshedzo nga luambo lwa damuni u kombetshedzea u shumisa lwonolwo a lu konaho zwa sia zwi tshi vhaisa vhañwe vhana.

Zwi dovha zwa dina musi hu tshi tea u ñwalwa ndivhadzo hune vhana vha tea u vhala, u wana vho ñwala nga Tshigula khamusi nga fhasi vha ñwala nga Tshikhuwa.

Makete wa hone vhana vha gungula nga phiriphiri ine ya sheliwa kha zwiliwa na lushaka lwa zwiliwa zwi wanalahi hone. Vha dovha vha lila nga vhathu vha no rengisa vha sa koni u amba luambo lwavho.

Vhana vha makhuwa vha dzula vha tshi vhudzwa uri vha so ngo vha na vhukonani na vhathu vhatswu. A vha tendi uri vha fulufhedzisane u vhingana na vha luñwe lushaka. Mubebi u a pfulusa ñwana wawe arali a wana uri u khou lingedza u amba luabo lwa vharema.

Kuambarele kwone i tou vha khakhathi ngauri avha vha magula a vha tei u sia milenzhe na zwandda nnda ngeno na khofheni hu sa tei u vhonala. Musi vha tshi

vhona vha vharema vho ambara zwo ḥakhamelaho kha magona u wana vha tshi tou pungaila.

Phindulo dza manweledzo

Manweledzo a u thoma

Manweledzo (Samari)

- u kavhiwa nga tshitzhili.
- tshikolo a tshi langei.
- vhagudi vha a kumedza.
- vhagudi vha vhonala vho neta.
- vhagudi vha a lova tshikolo.
- mvelele dzi a vhifha.
- kuambarele.

Manweledzo a vhuvhili

- Muholo mutuku.
- U randelwa mushumo.
- Luambo lwa mutholi.
- Tshifhinga tsha u la.
- Tshifhinga tsha u dzhena mushumoni na u tshaisa.
- U tuselwa masheleni musi u tshi khou lwala.
- U holela dziholodei.

ZWIBVELEDZWA ZWA VHUSIKI

Vhurifhi ha tshishaka

Uvhu ndi vhurifhi vhune wa ḥwalela muthu ane wa mu ɔivha, a nga vha shaka, khonani kana mufunwa.

Dzhielani nzhele ḥodea dza vhurifhi ha tshishaka:

Vhurifhi ha tshishaka vhu tea u vha na:

Dīesi nthihi (kha tshan̄a tshaula)

Datumu yo ḥwalwaho nga vhuḍalo

Ndumeliso kana theshano (tshiga tsha u vhala a tshi shumisiwi mafheleloni a mutaladzi)

Dzina ḥa muḥwalelwā li tea u vhonala.

Mvulatswinga: muḥwali u ri gavhela zwit̄uku zwine ra ḥo pfa nga hazwo.

Mutumbu: mafhungo a tea u ḥwalwa nga vhuḍalo.

Ri tea u vhona pharagirafu dzi no lunzhedzana.

Luambo lu tea u kodeliwa.

Phendelo: ri tea u pfa uri muñwali u khou vhina mafhungo awe.

Dzina la muñwali li a vhonala (a hu ñwaliwi na tshifani)

Ni tshi khou vhala lingedzani u sedza zwiga zwa u vhala zwe shumiswaho.

TSUMBO YA VHURIFHI HA TSHISHAKA

Tsumbo ya vhurifhi ha tshishaka:

P. O. Box 46

Gumbani

0953

Khonani yanga Thishayi

Ndi ni nwalela lunwalo ulu nga dakalo fulu. No vuwa hani anga vha nne mapfene o tsitsa vhana. Ndo tou ri ndi ni vhudze munyanya wa mbingano we nda u ya ngei Mavhode.

Malume anga vho vhuya na muselwa wa mukhaladi kha la Mavhode. Makhulu wanga vho vha vho ya nga minwenda ya milhasi. U kanyela ha hone yo vha I tshi tou vha khakhathi.

Makhulu wanga vho takalela u vhingwa kha la ha tshi ka muroho. Maitele vha khou lingedza nga nungo dzothe u a tevhedza.

Nne ndi nga na nne ndi do vhinga mukhuwa.

Ni lumelise Muime, Rinae, Omphaho na takalani.

Ndi nñe khonani yañu

Raele

Vhurifhi ha tshiofisi kana ha fomala

- Ndi vhurifhi vhu ñwalwaho musi muthu a tshi khou ita khumbelo.
- Pfezesani hezwi:
- Musi muthu a tshi khou ñwala vhurifhi ha tshiofisi a vhu fani na vhurifhi ha khonani kana ha tshishaka.
- Vhurifhi ha tshiofisi vhu ðo dzula hu ha ndeme ngauri khumbelo dza mishumo ndi hone dzi khou tea u itwa.
- Dzhielani nzhele zwivhumbeo zwe teaho zwa vhurifhi uvhu. Ni so ngo hangwa u

shumisa luambo lu pfalaho ngauri vhañwalelwa vha tea u pfectesa zwine zwa khou ambiwa.

- Shumisani thounu na redzhisičara zwi no tendelana na vhurifhi ha fomala.
- Ni tshi ñwala vhurifhi ha fomała dzhielani nzhele zwi tevheleho:
- Mathomo
- Diresi dzi tea u vha mbili; ya muñwali na ya muñwalelwa.
- Datumu i tea u ñwalwa nga vhuđalo kha Diresi ya u thoma.

Diresi ya vhuvhili i thoma nga mufari wa poswo sa mulanguli kana minidzhere.

Ni tea u ñwala þoho ya mafhungo, arali no ñwala nga madanzi ni so ngo þalela fhedzi, arali ni so ngo ñwala nga madanzi þalelani.

Ni so ngo shumisa zwiga zwa u vhala.

Ñwalani theshano: Aa! / Ndaa!

Mutumbu

Shumisani luambo lwo teaho.

Nyonesano

Ni ñwala wavho a fulufhedzeaho.

Ni tshi fhedza ni ñwale dzina na tshifani.

Zwiga zwa u vhala a zwi shumiswi.

Tsumbo ya vhurifhi ha fomala

P O BOX 31
Mutale
0956
15 Khubvmedzi 2014

Mulanguli
Nzhelele social &welfare development
P O BOX 56
Nzhelele
0950

Aa! / Ndaa!

U TAMBUDZWA HA MUKEGULU TSINI NA HASHU.

Kusini kwa hashu hu na mukegulu ane u dzula na ḥwana wawe wa mutukana ane u shuma vhengeleni ḥa tsini. Mukegulu a vha tsha kona u takuwa nga n̄hani ha vhulwadze hu no khou vha dzindela. Vhathu ndi kale vho fhedzisela u vha vhona nnda.

Ro humbula u vha dalela ri tshi khou thonifha mithethe ya furathi sumbe ya mukalaha Vho Mandela. Ro wana mukegulu vho edela n̄ha ha tshika yavho zwi pfala unga ndi kale vho dzula hone.

ᬁwana wavho u takadzwa nga u ya mundendeni a ḫirengela zwine a ḫo. Mukegulu vho fuka madzanganda, vha ḥa musi ene a tshi vhuya nga tshifhinga tshawe. Migivhela minzhi u wana hu na zwisevhesevhe zwa mahalwa ho takaliwa vhone vho valelwa nga ngomu nduni.

Ndi khou humbula kha vha mutakalo na vha shumelavhapo uri kha vha lingedze u sedzulusa uri mukegulu vha nga thusiwa hani ngauri vha na ḥwana wa mubvana o vhingwaho ane a nga kona u vha dzhia a dzula navho a vha thogomela, wa muḥhannga uri kha vha dzhiwe hu sale mundende wavho.

Ndi ḫo takala arali khumbelo yanga ya nga ḫanganedzwa.

Wavho a fulufhedzeaho

Makhuvele Masingita

ATHIKILI YA GURANNDÀ

Athikili ya guranndà ndi tshipida tsha mafhungo tshine tsha ḥwalwa nga muḥwali kana vhaḥwali vha tshi ḫanḍavhudza fhungo ḫo tiwaho. Athikili kanzhi i ḫisendeka kha mafhungo ane a khou bvelela nga tshenetsho tshifhinga, tenda a vha mafhungo a

tu^lulaho dzangalelo la vhavhali.

Ni dzhiele n^lha zwipida zwi tevhelaho zwa athikili.

Mvulatswinga

Hafha muⁿwali u qivhadza fhungo line a ^lo^dou amba nga halo.

Mutumbu

Muⁿwali u ^landavhudza fhungo lawe nga vhu^galo.

Phendelo

Ndi hone hune bugu ya vhinwa hone.

Muⁿwali wa athikili u tea u fhindula mbudziso dici tevhelaho kha mafhungo awe:

Ndi nnyi ane a khou ^lwaliwa nga hae?

O ita mini?

Ndi nga mini o ita zwe a ita?

Zwo itea ngafhi?

Zwo itea hani?

TSUMBO YA ATHIKILI YA GURANND

Mapholisa vho vhiga u begwa ha lutshetshe Sekondari ya Mvelaphanda nga ngomu bungani la mulindi. Rofhiwa ndi musidzana we a vha o ^lihwala, o vha e kha gireidi ya vhufumi ngei Sekondari ya Mvelaphanda i wanalaho kha la Thembisa.

Mbengeni o wanala o vhofholowa nga ngomu bungani la mulindi tshikoloni, lutshetshe lu tshi khou tzhemelela nga ngomu. Rofhiwa o vha o ^lihwala a sa tendi musi ^lhohoyatshikolo vha tshi mu vhudzisa. O vha a tshi tou pfu sa tshimange tsha goya. Ndi musi muⁿwe wa vhagudiswa a tshi ^lo^dou ^lithusa bungani a pfa lutshetshe lu tshi tou nanela, o mbo ^li gidimela lufherani lwa ^lhohoyatshikolo.

Ho takuwa gada la u ^lo^da Mbengeni we a vha a tshi khou humbulelwu u vha muimana. Rofhiwa o zwi limuwa uri u ^lo fariwa a shavhela ha makhulu wawe vha no dzula Dopeni. Mapholisa vho mu farela hone a tshi khou vhaisalesa nga mulandu wa tshikangala tshe tsha vha tshi tshi khou mudzindelesa.

Mufhindulano

Mufhindulano ndi nyambedzo ine ya vha i tshi khou bvelela kana u itea vhukati ha vhathu vhavhili. Tshiⁿwe tshifhinga u ya vha hone kha vhathu vha no fhira vhavhili. Hafha vhathu vha vha vha tshi kh ou tou amba mafhungo muⁿwe a tshi fhindula. Wo fhambana na inthaviyu nga uri wone u a bvelela huⁿwe na huⁿwe na hone mbudziso dici kona u bva masia o^lthe. Mufhindulano u tea u vha nga n^lila hei:

U so ngo lapfesa.

U tea u kunga.

U vhe wo fhelelaho u si na magake.

Luambo lu vhe lwo ڏoweleaho, lu ambiwaho ڏuvha ڄિંwe na ڄિંwe.

Tshivhumbeo tsha mufhindulano

Mvulatswinga: Mvulatswinga ndi one madzhen a mufhindulano ane a ri dzumbululela zwine ra nga lavhelela. Madzhen a tea u nwa nga ngomu zwitangeni.

Mutumbu: Ndi une wa vha na madzina a vhathu na zwine zwa khou ambiwa. Madzina a tea u vha mapfufhi na hone mafhungo a tea u thoma phanđa he dzina ڄا guma hone. Phendelo/ Magumo: Iyi ndi thasululo ya zwe zwa vha zwi tshi khou ambiwa nga hazwo. Tshi ڄિંwe tshifhinga muંwali a nga pendela nga u ڦetshedza kana u amba zwa u vhina mafhungo a zwi vhea ngomu zwitangini. Magumo a tea u nwalwa nga ngomu zwitangeni.

Musi ni tshi ڻwala mufhindulano wavhuđi ni tea u thoma na ita pulane (humbulani nga zwine na ڦوڻa u ڻwala ngazwo) ni kone u ita mvetomveto, ine na nga sedzulusa kana na ri muંwe a ni sedzulusele yone, u bva afho ni ڏo kona u ڻwala-ha mufhindulano waڻu.

Tsumbo ya mufhindulano

Mufhindulano vhukati ha ڄohoho ya tshikolo na mugudi.

(Ofisini ya ڄohoho ya tshikolo Vho ڦemakonde na mugudi Tshinan્e vhe kha nyambedzano nga ha u lenga hawe u ڏa tshikoloni)

Vho ڦemakonde: Ndi ngani ni tshi swika tshikoloni no lenga ڏuvha ڄિંwe na ڄિંwe?

Tshinan્e: Ndi vuwa nga matsheloni maંwe na maંwe nda ڄambisa vharathu vhanga nda tea u vha fha na zwiliwa vha sa athu u ya tshikoloni.

Vho ڦemakonde: Vhabebi vhaڻu vha vha vha ngafhi inwi ni tshi ita izwi zwothe?

Tshinan્e: Vhabebi vhanga vho lovha kha khombo ye ya bvelela mahola Ngulumbi, zwino a hu na ane a ri ڄogomela ri dzula nga tshashu.

Vho ڦemakonde: (Vho mangala) Zwino ni tshilisa hani, hone zwiliwa ni zwi wana fhi?

Tshinan્e: (A tshi khou lila) Vhukati ha vhege ri ڄa zwenezwi zwine ra phakha fhano tshikoloni. Nga mafhelo a vhege ndi tshimbila ndi tshi ڦoڻa zwikoropo uri ri kone u wana zwa u farisa dangani.

Vho ڦemakonde: (Nga ipfi ڄa u pfela vhuંungu) Ni so ngo lila ڻwananga, no vha no tea no ri vhudza nyimele yaڻu kale. Zwino ngauri ndi vho zwi ڏivha ndi ڏo vhona uri ndi nga ni thusa hani.

Tshinan્e: Ndi zwone ndo livhuwa.

Muvhigo

Musi ri tshi ڻwala muvhigo ri tea u dzhieila nzhele zwi tevhelaho kha muvhigo:

Ndi ngani muvhigo u tshi ڻwalwa.

Kuંwalele kwa muvhigo.

Luambo lu shumiswaho kha muvhigo.
Hu vhigiwa zwo tumbulwaho.
Muvhigi u shumisa muthu wa vhuraru a tshi vhiga.
Muvhigi u tea u ḋa na themendelo ya zwine a khou vhiga.
Muvhigi u tea u sumbedza vhupfiwa hawe malugana na muvhigo.
Tsaino ya muvhigi i tou vha khombe-khombe

Muvhigo u na tshivhumbeo tsho katelaho zwi tevhelaho:

Thoho
Marangaphanḍa
Matshimbideze
Mawanwa
Phendelo

- Themendelo
- Tsaino ya muvhigi
- Tshiimo tsha muvhigi na datumu

Tsumbo ya muvhigo

Thoho
Muvhigo wa u tswiwa ha tshelede nga vhana ho shumiswa thingothendelesi.

Marangaphanḍa
Hu tshi tevhelwa ndaela ya mapholisa vha Tshaulu u tswiwa ha tshelede mahayani nga vhana ho shumiswa thingothendelesi nga ንwaha wa 2010 u ya kha 2011.

Matshimbideze
Ho tevhelwa vho tswelwaho tshelede banngani nga vhana vhavho ho shumiswa thingothendelesi.
Ho vhudziswa na vhaṅwe vhabebi kusini kwonoko.
Ho sedzuluswa matshilele a vhanna na vhabebi kusini kwonoko.
Ho vhudziswa zwi imelaho vhanna kha kusi kwa Masisi.

Mawanwa

Vhanna vhane vho didzhenisa kha u tswa masheleni a vhabebe vhabvo banngani vha khou shona u amba nga hazwo.

Hezwo zwi kha di vha tshililo na kha vha*nwe* vhane a vha athu u tsweliwa.

Tshiimiswa tshi imelelaho vhana tshi vhonala tshi tshi khou nwela khothe.

Vhana vha khou pata sa zwimange mahayani.

Phendelo

Vhabebi a vha tsha fulufhela vhana vhabvo.

Themendelo

Vhabebi vha so ngo sumbedza vhana nomboro dza vhune dzine vha dzi shumisa u bvisa tshelede yavvo banngani.

Vha so ngo sumbedza vhana nomboro dza vhune dzine vha dzi shumisa kha thingothendeleki.

Vhaswa kha vha funziwe u vha na vhuoifhinduleli kha ndaka ya vhabebi, vha gude uri musi vha tshi tswela vhabebi vha khou di tswela.

Tsaino: Tshovhewaho O(Tshanda tsha mu*n*waleli)

A Tshovhewaho 12 Luhuhi 2011

Inthaviyu ya u *n*wala

Kha ngudo yo fhelaho ro amba nga inthaviyu ya u tou amba. Vhuisani muhumbulo ni lingedze u elekanya zwe na guda. Ndi a fulufhela ni khou zwi humbula.

Kha ulu lushaka lwa inthaviyu ndi hune muthu a tou fhindula mbudziso nga u tou *n*wala madzuloni a u tou amba. Muvhudzisi u vha o lugisa mbudziso dzine dza do fhindulwa nga u tou *n*wala.

Mbudziso dzine dza vhudziswa dzi vhe dzi tokonyaho dza ita uri muthu a nee phindulo nga vhudalo.

Madzina a muambi a vhe kha tshanda tsha monde.

Ni shumise mutualadzi muswa u sumbedza muambi muswa.

Inthaviyu ya u *n*wala i tou vha mu*n*walululo na zwino ndi zwine zwa tea u itea hafha: inthaviyu dza u edzisela dzi nga dzhia tshitaela tsha maanea a u anetshela. Musi vhagudi vha tshi *n*walulula inthaviyu vha tavhanya u kona u fhambanyisa luambo lwa Tshivenda lwa u amba na lwa u *n*wala nahone vha dovha vha tumbula uri u nekedza inthaviyu i vhaleaho zwi kwama u cola zwe wa *n*wala nga vhuronwane. Heyi ndi yone ndeme ya u *n*walisa vhagudi inthaviyu, hu si zwi re ngomu fhedzi.

Tsumbo ya inthaviyu

Iyi ndi inthaviyu ya vhukati ha Tendani wa guranna da ya Phosakufa na Sana ane o no vha na miñwaha ya fumimbili a tshi khou tshila na tshitzhili tsha HIV.

[Ndi ofisini ya Muvhuya, hune Tendani a khou mu inthaviwa hone.]

Mukundi: No vuwa hani namusi?

Murangi: Ndo takala nga maanda.

Mukundi: No zwi ñivha lini uri no kavhiwa nga tshitzhili tsha HIV.

Murangi:: Ndo zwi wanulusa miñwaha ya malo ya fhiraho ...eh nga 2005.

Mukundi: No ñi pfa hani musi vha tshi kwasha mukumbu.

Murangi:: Sa muthu nuñwe na muñwe ndo vha ndo tshuwa na u ñada, nda vhona vhutshilo

hanga ho swika magumoni. Tshe nda vhona ha vha lufu phanda hanga. Ndi livhuwa dokotela we musi a tshi mmbona ndo vhilingana ngauralo a dzula a amba na nne.

Mukundi: U bva afho ho itea mini?

Murangi:: Ndo vha na thaidzo ya uri zwino ndi yo vhudza nnyi na hone ndi yo a thoma ffi? Fhedzi ndi tshee kha ñado yenei, ndo mbo ñi humbula uri ndi vhudze khonani yanga we nda ri u mu vhudza a ri ndi khwinde a tshi tuwa na nne ra ya ra vhudza vhabebi vhanga.

Mukundi: Vhabebi vho zwi dzhiisa hani?

Murangi:: Vho zwi tanganendza vha ntikedza lwe vha dovha vha isa phanda na u mpha fulufhelo vha ri tshihulwane ndi u vha na maya wa u tanganedza.

Mukundi: Musi muthu o ni sedza a zwi vhuyi zwa vhonala uri ni khou tshila na tshitzhili.

Murangi:: Ee ndi tendelana na inwi. Ndi lesa mitshelo na miroho nda dovha hafhu nda ita nyonyoloso na u nwa dzilafho ñuvha ñiñwe na ñiñwe u sa hangwi.

Mukundi: Ni nga ri mini u tuwedza vhañwe vhaswa.

Murangi:: Ndi zwa ndeme u ñivha nyimele yau.

Mukundi: ndo livhuwa zwe vha zwavhu ñi u amba na inwi.

(a) Tshipitshi tsho dzudzanywaho

Tshipitshi ndi zwine muthu a amba o thetsheswa nga vhathu.

U amba phanda ha vhathu:

Muthu u do amba o thetsheleswa nga vhathu.

A nga tou vhala kana u amba zwi tshi bva thohoni.

Tshipitshi tshi so ngo bora vhathetshelesi.

Tshipitshi kha tshi kodelwe nga miswaswo.

A tshi tei u lapfesa.

Tshivhumbeo tsha tshipitshi.

THOHO

Tshipitshi tshi tea u vha na thoho ine muambi a do amba ngayo. Thoho i tea u kunga vhathetshelesi.

THESHANO

Muambi u resha vhathu vhothe nga u sielisana.

MVULATSWINGA

Muambi u thoma u amba mafhungo awe, u dovha a bvisela thoho yawe khagala.

MUTUMBU

Muambi u ri vhudza mafhungo nga vhudalo. Mbuno dzothe dzi bviselwa khagala dzi tshi khou tikedzwa. Pharagirafu inwe na inwe i vhumbiwe nga muhumbulo muthihi.

PHENDELO

Phendelo i so ngo lapfesa nahone i nweledze mafhungo othe. Muambi u tea u themendela mafhungo awe, a dovha a livhuwa vhathu vhothe nga u angaredza. Vhurifhi ha tshiofisi vhu ya ho kha guranna.

Muhumbulo muhulwane wa u nwala aya marifhi ndi u toda uri a andadzwe kha vha mafhungo (vha guranna kana magazini). Marifhi haya a fhambana u ya nga zwine a khou amba. Vhurufhi uvhu vhu tea u vha na zwi tevheleho kana nga ndila i tevheleho.

Diresi ya hune ha khou ya hone (naho vhu ha tshiofisi diresi hu nwalwa ya mu nwalelwa fhedzi).

Vhu tea u vha na thoho ya mafhungo.

Vhathu vhanzhi vha tea u divha nga zwine na khou amba nga hazwo.

U tea u kwama zwe zwa vhuya zwa vhigiwa murahu kha yeneyo guranna kana kha inwe.

A si mafhungo a muthu muthihi.

Vhu nea thandululo.

A vhu nwali nga dziphagarrafu.

Hu sa athu u nwalwa uvhu vhurifhi ndi zwa ndeme u ita pulane ya vhurifhi hashu. Ho no pulaniwa hu a itwa mvetomveto (u nwala vhurifhi lwa u thoma) ine ya sedzuluswa kana u vhalululwa nga mu nwali ene mu ne kana a nekedza mu nwwe, u khakhulula ho

khakheaho na u khwinisa kuñwalele kha tshibveledzwa.

Pulane:

Diresi ya muñwalelwa (mudzudzanyi)

Thoho

Mutumbu

Dzina ḥa muñwali

Quvha

Fhethu hune muñwali a dzula hone nomboro dza luጀingo.

Tsumbo ya vhurifhi ha tshiofisi vhu yaho kha gurannጀa.

Kha: Mudzudzanyi

Ngoho News

TSIRELEDZO YA ZWIKO ZWASHU

Ndo vhaiswa vhukuma nga athikili ye ya andadzwa kha gurannጀa yavho ya 17 Fhando 2012 malugana na vhatu vhane vha thukhula darata/fennsi ya Vhugalaphukha ha Baulo vho vhulaha tshugulu vha fhedza vha dzi tumula mananga. Maitele aya ha takadzi na luthihi ngauri sa lushaka ri tea u vhulunga zwiko zwashu. Zwi dovha hafhu zwa vha khombo ngauri musi ho thukhulwa ulwo luhura a vha tsha lu vhuedzedza zwine zwa vha khombo kha vhatu vhane vha dzula tsini na vhugalavhuphukha. Ndi livhuwa vhulangluli ha vhugalaphukha na muhasho wa vhululamisi vhe vha ri a vha nga sii tombo ḥi nጀha ha ḥiñwe. Sa lushaka ri nga kona arali ra si dzumbe aya magevhenga a tshitጀuhu. Minisita vha ri, "Maafurika Tshipembe faranani ni vhe ḥanda nthihi swina ni ḥo ḥi kunda." Kha ri farane nga zwandጀa sa lushaka ri vhulunge zwiko zwashu. Ri tshi itela lushaka lwa matshelo na lone shango lashu ḥa manakanaka.

Ndo livhuwa

K C Mbedzi

Quvha: 10 Nyendavhusiku 2012

Fhethu: Folovhodwe

Nomboro dza luጀingo 084 764 1243

Emeili Hlungwanim@gmail. com

Nganeavhutshilo / Obitshuwari

I amba nga ha vhutshilo ha mufu. I katela ḫivhazwakale yawe na zwotጀhe zwa ndeme zwine zwa mu kwama. Ndowelo ndi ya uri i ḥwalwa kha bambiri ḥa

mbekanyamushumo ya do vhalwa nga duvha la mbulungo kana la tshihumbudzi.
Nganeavhutshilo ya mufu i tea u vha nga ndila i tevheleaho, itea u:

Vha pfufhi na hone yo tou nanga fhedzi zwiga zwa ndeme
Katela zwidodombedza zwa mabebo sa fhethu na datumu na vhabebi
Vha na zwiñwe zwiga zwa ndeme zwa mufu sa zwidodombedza nga ha pfunzo, u
shela mulenzhe kha zwi kwamaho mveledziso ya lushaka na zwiñwe-vho zwe mufu a
kona u zwi swikelela a tshi kha di tshila
Fhedza nga u amba vhathu vho salaho (vhathu vha tsini fhedzi) na u mu khoda
TSUMBO YA NGANEAVHUTSHILO YA MUFU
Hambani Singo o bebwa nga la 17 Thangule 1965 ngei kha la Tshimbupfe Hanani.
Mufu ndi ñwana wa vhuvhili wa Vho-Leah na Vho-Tshinanga Mbau. O thoma tshikolo
phuraimari ya Hanani he a do isa pfunzo dzawe phanda a phasa Gireidi ya 12
Sekondari ya Tshimbupfe. O ya Yunivesithi ya Venda he a phasa pfunzo dza
vhudededzi.
O shuma Sekondari ya Shayandima u swika a tshi ri sia. O vha e mura do o khwa thaho
wa siviki.
O sia mufumakadzi, vhana vhararu, vhabebi na khaladzi mbili.
Ri do dzula ri tshi mu elelwa. Mphwambobvu la masiavhula li no la mala a so ngo
bikwa.

A edele nga mulalo.

(a) Tshipitshi tsho dzudzanywaho

Tshipitshi ndi zwine muthu a amba o thetsheswa nga vhathu.

U amba phanda ha vhathu:

Muthu u do amba o thetsheswa nga vhathu.

A nga tou vhala kana u amba zwi tshi bva thohoni.

Tshipitshi tshi so ngo bora vhathetshelesi.

Tshipitshi kha tshi kodelwe nga miswaswo.

A tshi tei u lapfesa.

Tshivhumbeo tsha tshipitshi.

THOHO

Tshipitshi tshi tea u vha na thoho ine muambi a do amba ngayo. Thoho i tea u kunga
vhathetshelesi.

THESHANO

Muambi u resha vhathu vhothe nga u sielisana.

MVULATSWINGA

Muambi u thoma u amba mafhungo awe, u dovha a bvisela thoho yawe khagala.

MUTUMBU

Muambi u ri vhudza mafhundo nga vhu^dalo. Mbuno dzo^the dzi bviselwa khagala dzi tshi khou tikedzwa. Pharagirafu iⁿwe na iⁿwe i vhumbiwe nga muhumbulo muthihi.

PHENDELO

Phendelo i so ngo lapfesa nahone i nweledze mafhundo o^the. Muambi u tea u themendela mafhundo awe, a dovha a livhuwa vhathe vho^the nga u angaredza.

LI^NWALO LA VHUN^E

I^li ndi liⁿwalo li dzudzanywaho lwa vhudele line la buletshedza zwithu zwine muthu a vha zwone. Zwithu zwa hone zwi kwama :vhun^e, zwa pfunzo, tshenzhemo ya mushumo na vha mu qivhaho.

Musi ni tshi nwala liⁿwalo la vhu^e ni tea u :

- ita uri li ni ambele naho ni siho.
- li tea u bula thwii zwine na vha zwone.
- Dodomedza zwo^the zwi elanaho na mushumo u to^qeaho.

Musi ni tshi pulana u nwala liⁿwalo la vhu^e ni tea u sumbedza zwitevhelaho:

- Zwidodombedza zwa vhu^e.
- Zwododombedza zwa pfunzo.
- Tshenzhemo ya mushumo.
- Vhane vha nga kwamiwa.

Tsumbo ya liⁿwalo la vhu^e.

L^INWALO LA VHUN^E LA SHIRINDI ROLIVHUWA

Zwidodombedza zwa vhu^e

Tshifani : Shirindi

Madzina : Rolivhuwa

Diresi ya vhudzulo : Tshandama

Tshirenzeni

Diresi ya poswo : P O BOX 789

Mutale

0956

Nomboro ya lu^tingo : 0825314454

Tshiimo tsha mbingano : A thongo malwa

Vhudzulapo: Afurika Tshipembe

Duvha la mabebo : 1987-11-07

Nomboro ya basa : 871107 5377 086

Mbeu : Tshinnani

Murafho : Murema

Madzangalelo : U t^ualela thelevishini na u vhala bugu

Zwidodombedzwa zwa pfunzo

Sekondari : Gireidi 12

Tshikolo : Sekondari ya Thengwe

Ndalukanyo dza nt^uha ha ma^tiriki: Diploma ya vhudededzi

Tshiimiswa: VECO

Tshenzhemo ya mushumo

Tshifhinga: 2003 u swika zwino

Mudededzi : Lukau phuraimari

Pfufho:

Ndo pfufhiwa tshitifikheithi tsha u vha mudededzi a no swika nga tshifhinga duvha na duvha.

Vhane vha nga kwamiwa

Vho Ramaremisa V D: Vhafunzi

Nomboro ya lut^uingo: 073 4567 2228

Vho Madida: Muⁿwaleli (SADTU)

Nomboro ya lut^uingo: 072 5456 800

Muano

Ndi fulufhedzisa uri mushumo wo nwalwaho ndi wa ngoho nahone a huna vhufhura vhure ngomu.

NYAMBEDZANO YA PHANELE

Kha nyambedzano ya phanele muambi muñwe na muñwe u amba nga tshipiða tsha ndeme tsha ḫohoho.

U shumisa mafurase na luambo lwo ðoweleaho.

Murangaphanda u na mishumo ya ndeme

- U ita uri hu vhe na mulalo.
 - U langa zwine zwa nga lingedza i thithisa.
 - U langula tshifhinga.
 - U fara adzhenda.
-
- U ḫutuwedza vhathu u dzhenelela kana u shela mulenzhe.
 - U sa dzhia sia.
 - U vhidza mahumbulwa kana vouthu.

Tsumbo ya nyambedzano ya phanele.

ᬁhoho :inhanethe I khou dzhia ndango zwikoloni zwa vharema.

Mudzula tshidulo u ðo ñanga muñwaleli wawe.

Muñwe na muñwe a tshi fhindula u do imisa tshanða a tou sumbiwa.

Mudzula tshidulo u ðo langa uri vhathu vha songo xelana na ḫohoho.

Muñwe na muñwe u ðo shela mulenzhe uri hu nga itwa mini u dzumbulula mishumo mihulwane ya inhanethe.

Vhathu vhothe vha ðo amba vha tshi ita nyomedzedzo.

Gudani :vhana kha vha vhudzwe uri inhanethe I thusa u wana mishumo ya tshikolo.

Phathutshedzo :vhana vha songo rengelwa ḫhingo dzina inhanethe kana u tendelwa vha tshi dzhena

kha inhanethe.

Khuthadzo :vhabebe vha sa tou funza vhana, vhana vha ðo renga vhone vhane.

Vhuhwavho:Ndi vhona uri kha ri wane vhaðivhi vha inhanethe vha funze vhana.

Pfarelo :Ndo pfa mudededzi wa Tshivenða a tshiri o wana vhana vha tshi khou sumbedzana zwa vhudzekani kha inhanethe.

Pfariso :Nñe ndi vhona khwiñe hu u ḫalutshedza vhan masiandaitwa a u dzula kha inhanete`

Nyito : iyani ni yo ñanga phanele kilasini yaðu I no ðo ita nyambedzano nga masiandaitwa a mxit.

**Rubiriki ya u tola /u koreka zwibveledzwa zwilapfu zwa
vhudavhidzani(30)**

Zwi re ngomu, vhupulan i na tshivhum beo	Khoudu : 7 Vhusw ikeleli ha masase. 80-100%	Khoud u6: Vhusw ikeleli ha n̄thesa .	Khoud 5 :vhusw ikeleli ha n̄ha:6 0-69%	Khoud :4 Vhusw ikeleli vhu fushaho .	Khoud:3 Vhusw ikeleli ho linganelo. 40-49%	Khoud:2 Vhuswike leli holingan ela honyana. 30-39%	Khoud u:1 U sa swikele la. 0-29
MARAGA: 18							
	14-18	13-14	11-12	9-10	7-8	5-7	0-5
-ndivho ya masase ya ya tshibvel edzwa.	-ndivho ya n̄thesa ya ya u bveledza tshi	-u na ndivho ya nthya ya thodea dza tshibveledzwa.	-ndivho I fushaho ya t̄hōdea dza tshibveled zwa.	Ndivho yo linganel aho ya t̄hōdea dza	Ndivo yo linganelah onyana ya t̄hōdea dza	A hunadivho ya t̄hōdea dza tshibveled zwa.	
-u ñwala ho dziaho.	bveledz wa.	u tou bva zwiñuku kha	-u ñwala o bvanyana fhedzi ha	tshibvel wa	U ñwala o bva	U ñwala o bva tshot̄he	
-u ñwala kha vhuñal a hone hone.	rombah o .	mafhungs. manzhi awe o	bvi nga maanda kha	edzwa.	tshot̄he kha	tshot̄he kha t̄hoho nahone u	
-u	-	farana, a	t̄hoho ya	-u na	bva	mafhungo bva	
dadama la kha vhuñal a.	zwirengo mu na mihum bulo yo farana tshot̄h	tshimbil takedza thoho.	t̄andavhudzwa mafhungs. -zwi re	tshot̄he ..	kha	tshot̄he ..	
	Pulane na	Pulane na	ngoma ndila	ngomu na	ngomu na	vhuñala.	
	mvetomveto	I fushaho,	zwo farina	mihumb ulo zwo	ngomu na	ngomu na	
			zwinwe	faranalw	ngomu na	mihumbul	
			zwa	o ,	ngomu na	mihumbul	
			linganel	zwidodom	ngomu na	liana	
			aho,	bedza	ngomu na		
			zwidodom	tshot̄he,	ngomu na		
			zwinwe	zwiñuku	ngomu na		
			zwi	zwi	ngomu na		
			takedza	dodomb	ngomu na		
			thoho.	edzwa	ngomu na		

e.	mvetomv	tshivhumbeo	-pulane	zwi	Pulane na	tikedza
-	eto zwo	yo shumiswa	na	tikedza	mvetomve	texho.
mafhum	bveledza	zwavhu ^g i.	mvetomve	texho.	to zwo	Pulane na
go a	tshibvele		to zwo	Pulane	bveledza	mvetomve
tikedza	dza tsho		bveledza	na	tshibveled	to a
texho	sikwaho		tshibveled	mvetom	zwa tsho	zwongo
ya	zwavhu ^g		za tshi	veto zwo	linganelah	swikelela/
mafhang	i		nekedzea	bveledza	o. tsho	a zwi
o.	vhukum		ho.	tshi	faranaho	fushi na
-hu na	a.		-u	bveledz	nahone	luthihi,
vhutan	Milayo		shumisa	wa tshi	tshi	tshi
zi a uri	ya		mihumbul	tsho	nekedzea	bveledzwa
mafhum	tshivhu		o I	linganel	ho.	itshi a tshi
go o	mbeo		fushaho a	eho,	-texdea	nekedzei
pulani	tsha		tshi	tsho	dza	na luthihi.
wa lwa	tshibvele		shumisa	faranah	tshibveled	Texdea
vhudele	dzwa		texdea	o	zwa dzo	dzo teaho
.	tsho		dzo teaho	nahone	teaho a	dza tshi
-pulane	nwalwa		dza	tshi a	dzongo	bveledzwa
na	nga		tshivhum	nekedze	shumiswa	a dzongo
mvetom	ndila		beo tsha	a.	-hu na u	shumisiw a.
veto	yone		tshibveled	-u na	texahedza	
zwo	yone.		zwa.	mihumb	hunzhi ha	
bveledz				ulo yo	zwithu	
a				linganel	zwa	
tshibvel				aho ya	ndeme.	
edzwa				texdea		
tshone.				dza		
-				tshivhu		
tshivhu				mbeo		
mbeo				tsha		
tshi tou				tshibvel		
vha				edzwa		
tshone.				fhedzi		
				hu na		
				thahel		
				o ya zwa		
				ndeme.		

LUAMB O, TSHITA ELA NA U SEDZU LUSA. MARAG A : 12	-ho shumis wa zwiga zwa u zwo vhala na girama ndila ya ntha. -maipfi o ya shumisw masase . . -maipfi o shumis wa o tea tshothe ndivho, vha nekedz waho mafhu ngo na nyimele e. thodea dza thsitael a, thounu na redzisit ara zwo tea tshothe tshothe . .	zwiga zwa u vhala girama zwo vhala shumisw na a nga ndila ya nthesa. -maipfi o shumisw aho o tea ndivho, vhaneked zwaho mafhung o na nyimele tshothe ndivho, tshitaela, nekedz thounu na redzhisita ra zwo tea thodea dza mushum o lwa nth. . na redzisit ara zwo hi ndi vhutuku nga murahu ha u	Zwiga zwa u vhala girama zwo vhala shumisw na girama zwo vhala shumisw a lwa walu fushaho .						
--	--	---	--	--	--	--	--	--	--

	-a huna vhu khakhi na vhuthi hi nga murah u ha u vhalulu la.	vhalulula na u sedzulusa . .	u ha u vhalulu la na u sezulus a.	murahu ha u vhalulu la na u sedzulu sa.	nga murahu ha u vhalulula na u sedzulusa . .	u vhala. .	khi na u dada zwo kalulesa nga murahu ha u vhalulul a.
--	---	---------------------------------------	---	--	--	---------------	--

MAANEA

TSHAKA DZA MAANEA

- Maanea a u anetshela.
- Maanea a u $\ddot{\text{t}}$ a $\ddot{\text{t}}$ akhani.
- Maanea a u buletshedza.
- Maanea a khumbulelwa.

Maanea a u anetshela

Kha maanea a u anetshela muñwali u anetshela nga zwiwo zwe no bvelelaho. Zwine a anetshela ngazwo zwi tea u tendisea zwa dovha zwa kunga. Muanetsheli u anetshela mafhungo a kha tshifhinga tsho fhiraho. Muñwali kha ñwale a na muhumbulo une a t̄odou bvisela khagala kha vhavhali.

Musi ni tshi ñwala maanea ni fanela u:

Ñwala mapa wa muhumbulo.

Pulana mafhungo añu.

Bveledza mvetomveto ya u thoma.

Ñea khonani yañu a vhala a khakhulula ho khakheaho.

Ñekedza mubebi kana muundi wañu a ni thusa u vhalulula.

Ñwala nga luambo lwa damuni.

Tevhedza tshivhalo tsha maipfi.

Maanea a mbuletshedzo

Kha maanea a u buletshedza muñwali u buletshedza kana u t̄alushedza tshithu nga n̄dila ine ya vha khagala. Muñwali a nga buletshedza nga muthu kana nga tshithu.

Musi ni tshi ñwala maanea a mbuletshedzo ni dzhiele nzhele zwi tehelaho:

Muñwali u tea u sika tshifanyiso nga maipfi.

Mbuletshedzo i tea u vha khagala.

Muñwali kha buletshedze nga tshithu tshine a tshi ñivha.

Buletshedzani nga n̄dila ine tshine a khou vhala nangwe a sa ñivhi tshine tsha khou buletshedzwa a tshi t̄alukanya.

Maanea a u t̄at̄a khani

Musi ni tshi ñwala maanea a u t̄at̄a khani dzhielani nzhele zwi tehelaho:

- Thomani maanea añu nga u amba kuvhonele kwañu.
- Ñeani vhuñanzi ha u ñiimelela.

- Shumisani thekiniki dza u kwengweledza.
- Ni so ngo shumisa luambo lwa vhuhali.
- Shumisani luambo lu nyanyulaho.

Ni so ngo hangwa u:

- Nwala mapa wa muhumbulo.
- Pulana.
- Nwala mvetomveto ya u thoma.
- Nekedzani khonani yañu a vhalulule.
- Isani ha mubebi kana muundi wañu a khakhulule ho khakheaho.
- Kopololani ni kone u isa kha mudededzi wañu.
- Thomani maanea añu nga u amba kuvhonele kwañu kwa čhoho nga ndila ya inwi muñe na hone ya maanda.
- Luambo lu shumiswaho lu tea u nyanyula nahone lu vhe lwa vhuhali.

LITHERETSHA

TSHAKA DZA MAÑWALWA A LITHERETSHA

Mañwalwa

Zwičalusni zwa ndeme zwa mañwalwa.

Vhañwali vha shumisa mañwalwa u dzumbulula mihibulo yavho yo dzumbamaho.

Nga mañwalwa, munwali u a kona u rumela mulaedza kha vhavhali.

Nganea

Nganea ndi mañwalwa ane a anetshela zwiwo kana tshiwo tsho iteaho. Muñwali u dodomedza two iteaho u bva mathomoni u swika magumoni. Nganea i a thoma fhethu ho fhambanaho. Sa tsumbo, dziñwe nganea dzia thoma he dza fhelela hone dza kona u da mathomoni, kana dza thoma mathomoni a mafhungo, kana mačhakheni a mafhungo. Kha nganea ri pfa mafhungo ane a khou lunzhedzana nga ndila yo teaho. Muvhali a tshi khou vhala u a kona u zwi pfa uri zwiwo zwi khou bebana.

Mudededzi u do ñanga mugudiswa muthihi uri a vhale a tshi khou vhalela nčha lune na vhañwe vhagudiswa vha kona u zwipfa. Mugudi u do vhala a tshi khou tevhedza zwiga zwa u vhala..

Dirama

Aya ndi mañwalwa ane a ñwalelwu u tambiwa. Vhañwe vha ñwali vha tshiamba dirama vhari ndi litambwa. Muñwali uri ndi litambwa ngauri zwine zwa khou bvelela

zwi tou tambiwa, kana u tanwa. Heneffo ri vhudzwa nga vhabvumbedzwa kana vha tambi. Muñwali u fanela u ñwala mafhongo awe nga nqila ine a kona u tambea. Muñwali ndivho yawe khulwane a si uri ri vhale mafhongo fhedzi, mafhongo awe ri tea u a vhala ra dovha ra kona u a tamba.

Vhurendi

Ndi mañwalwa ane muñwali a bvisela vhuçipfi hawe khagala. Vhurendi ndi mhpo ine a yongo fhiwa muñwe na muñwe. u bva afho vhurendi ho qisendeka kha u khoçwa ha vhahali na vhathu vha itaho zwivhuyo. Ho dovha ha qisendeka kha u khoçwa ha zwifuwo, dzithavha, milambo na zwiñwe. U bva afho u swika zwino vhurendi ho no vha u çalusa vhupfa ha zwine muthu a khou zwi pfa nga murahu ha musi muthu o vhona zwenezwo. Muñwali hafha u dzumbulula zwine a zwi vhona na zwine a zwiçivha. Murendi luambo lwawe lwo dzumbama lwo qala zwifanyiso zwa muhumbulo, zwiga na figara dza muambo. Luambo lushumiswaho kha vhurendi lu a nyanyula lwa dovha lwa sengenedza. Musi tshirendo tshi tshi ñwalwa hu shumiswa dzi ndima.

Nganeapfufhi

Nganeapfufhi ndi mañwalwa ane a vha mupfufhi. nganeapfufhi yo ñwalwa uri i ñdo vhalwa nga tshifhinga tshipfufhi. Mafhongo a nganea a tea u takadza a dovha a sengenedza. Muñwali u tea u shumisa mirero, maidioma na figara dza muambo.

TSHAKA DZA VHURENDI

Ephiki

Ndi vhurendi vhune ha khoçla muhali, mupo, mahosi, vhorapolotiki.

Vhurendi vhune ha renda kana u elelwa lufu lwa muhali.

Sathaya

Murendi u sasalandza zwine a khou renda ngazwo.

LIRIKI

Murendi u çana vhuçipfi hawe nga maançla a tshi khou khoçla mufunwa wawe.

ELEDZHI

Afha hu vha hu tshi khou rendiwa kana u elelwa muñwe muhali kana muthu wa ndeme o no ri siaho.

Dzhielani nzhele zwitevhelaho :

THALUTSHEDZO YA TSHIRENDO

Thalutshedzo ya tshirendo ndi zwine tshirendo tsha amba zwone ngau angaredza. Muvhali u tea u pfa uri tshirendo tshi nga vha tshi tshi khou amba nga mini.

VHUDIPFI HA MURENDI

LIRIKI

Murendi u tana vhudipfi hawe nga maandaa tshi khou khoda mufunwa wawe.

NDIVHO YA MURENDI

Murendi tshifhinga tshothe a tshi nwala tshirendo tshawe u vha a na ndivho.

(b) Thiko dza vhurendi

Thiko ndi dzone dzine dza ita uri tshirendo tshi kone u ima tsho dzia.

Zwiga

Kha zwiga ndi musi munwali a tshi shumisa tshithu vhuimoni ha tshinwe hu u itela uri zwine a khou amba zwi pfalese.

Dzuvha lo imela musidzana wa lunako.

Donngi lo imela vhathu kana muthu a no khou tambudziwa.

Mutevhetsindo

Mutevhetsindo ndi inwe thiko ya vhurendi. Musi ho shumiswa mutevhetsindo ri vhona ngau elela ha maipfi. Tshirendo tshi pfala mudifho nga mutevhetsindo.

Tshifanyiso

Musi hu tshi khou rendiwa ri tea u vhona tshifanyiso tsha hune ha khou rendiwa ngaho.

Raimi

Raimi ndi u dovhola ha mibvumo I no fana vhukati kana mafheloni a mutala.

Figara dza muambo dzi shumiswa musi muthu a tshi toda uri zwine a amba zwi vhe
zwo dziahovhukuma nahone zwa dovha zwa kwamamuambiwa nae. Figara dza
muambo dzi dziisa tshirendo

Thalutshedzo dza figara dza muambo :

Mamethafore

Mamethafore a tshi amba a tou bula ha mona moni. A bula muthu nga tshenetsho tshi
no khou ambiwa ngatsho.

Sa tsumbo: Munna uyu ndi ndau.

Mutukana uyu ndi nguluvhe

Maedzamuthu

Maedzamuthu a dzhia tshithu tshi sa fani na muthu a tshi fanyisa na muthu.

Sa tsumbo:iwe dzuvha, sokou kondelela vhutungu hothe.

(dzuvha li shandukiswa u vha muthu.)

Mungo a u tsha tunga maqdamu.

Lifanyisi

Lifanyisi li shuma u fanyisa zwithu zwivhili zwi sa fani fhedzi zwine zwa tou
tutshelana. Lishumisa zwipfi sa, fana na, u nga.

Sa tsumbo:Lufuno u la sa tshimange.

U reila goloi u fana na mugudi.

Linqanedzi

Linanedzi ndi line la nasedza zwithu zwa vho dzhiwa nga nqila khulwane yo
kalulaho.

Sa tsumbo :Munyanyani wa Naledzani ho vha ho dala hu sina na vhupfelo ha mare.

O fhufha vhavhili vha sera.

Okisimoroni

Ndi kushumisele kwa maipfi mavhili a ambaho zwo fhambanaho hu u khwathisa
zwine zwa khou ambwa.

Sa tsumbo :i tou vha dakalo –tshililo.

Mufunwa u tou vha munna –musadzi.

Litatathino

Litatathino li shuma u amba zwithu zwilemelaho nga ngila yo leluwaho.
Sa tsumbo :Vha koma vho fura namusi vha tshimbila vha tshi pepeleka.

Livhuvhisi

Livhuvhisi li vha hone musi tshithu tshi sa vhidzwi nga dzina latsho hu vhuvhiswa
nga tshiñwe tshine tsha andana natsho.

Sa tsumbo :ro tuwa nga lukoto.

O dzheñwa nga nowa gudu.

Nganea sa manwe manwalwa ina thodea dzine ya tea u dici fusha.

Thodea dza nganea

Puloto

Puloto ndi u lunzhedzana ha zwiwo buguni ya nganea. Tshiwo tshiñwe na
tshiñwe tshi beba tshiñwe tshiwo tshine mafhungo a hone a a bvumelana.

Puloto ina zwipinda zwa ndeme zwitevhelaho:Mvulatswinga, u tottomowa ha
mafhungo, matthakheni na thasululo.

Mvulatswinga

Ndi hone hune vhaanewa vha vhonala hone. Muanewa dendele u vhonala na
thaidzo yawe. Fhethuvhupo hu pfala heneffa.

U tottomowa ha mafhungo

Mafhungo are kha nganea a a aluwa. Thaidzo yo vhonalah kha mvulatswinga i
bvelaphana. Mafhungo a tottomowa a ri swikisa kha tshiuludza.

Matthakheni

Hafha ndi hune mafhungo a vhfha hone kana a takadzesu hone.

Phendelo

Mafhungo a a vhiniwa. Muńwe u tea u bvisela thusululo ya thaidzo yawe khagala. Muńwali u tea uri sumbedza uri thaidzo ya bugu yawe yo fhelisa hani.

1. Vhaanewa

Vhaanewa ndi vhathu vhane muńwali a vha shumisa u bveledza bugu yawe. Vhaanewa vha tea u pfala vha tshi khou tshila. Vhaanewa kha bugu ya nganea vha tea u vha khagala vhukuma. Vhaanewa vhenevho ndi muanewa dendele, muanewa mupikisi na muanewa mulućanyi.

Muanewa dendele

Muanewa dendele mafhungo a bugu a qisendeka khae. Mafhungo oŃhe a lunzhedzana o livha khae nahone a tshi tou mukwama vhukuma. Zwi bvelelaho kha bugu ya nganea zwi itwa ngae. Musi muanewa dendele a tshi khou tshila zwi ita uri bugu iv he hone. Mafhungo ha bveledzei zwavhudi dendele asa pfali.

Muanewa mupikisi

Muanewa mupikisi u tea u pfala a tshi vhangisana na dendele. Mupikisi na ene ndi muanewa wa ndeme ngauri a sa pikisa dendele, dendele ha nga pfali. Kha nganea u a wana hu na vhapikisi vhanzhi.

Muanewa mulućanyi

Hoyu muanewa u tou ha khuthe nga nganea. Ndi ene a lutanyaho dendele na vhanwe. Ndi muanewa a vhangaho pfiripfiri kha nganea.

DIRAMA

ŃhoŃdea dza bugu ya qirama.

Dirama ina ńhoŃdea dzi i fhambanyaho na mańwe mańwalwa.

-PULOTO

- . Puloto ndi u tevhekana kana u lunzhedzana ha zwiwo.
- . Tshiwo tshińwe tshi itisa uri hu bvelele tshińwe.

Mvulatswinga ya qirama.

Ndi kha luta lwa u thoma lwa dirama.

Ndi hune vhatambi vhahulwane vha ḋirama vha vhonala hone.

Ri ṫavhanya u vhona uri mutambi dendele ndi u fhio, mupikisi na muluṭanyi wawe ndi nnyi. Mathomoni a ḋirama ri fanela u ṫavhanya u bviselwa thaidzo na khudano khagala. Ri mbo tea u pfa uri khuḍano afha kha bugu iyi ndi ifhio. Fhethuvhupo na tshifhinga zwi a vhonala mathomoni a bugu.

U BVELELA HA ZWIWO

Kha luṭa lwa vhuvhili ri sumbedzwa uri thaidzo yo thomaho kha luṭa lwa u thoma i endelela hani. Kha luṭa lwonolu ndi hune khuḍano ya bvela khagala tshot̄he. Mutambi dendele u thoma u tandulula thaidzo heneffo. Zwi bvelelaho zwi ri livhisat̄hakheni a bugu vhunga thaidzo na khuḍano hu hone hune zwa tou hulela tshot̄he zwe livha hune zwa ḍo ḏa hone.

MAṬHAKHENI A BUGU YA ḋIRAMA.

Hafha ndi hune zwithu zwa vhifha tshot̄he. Ri wana vha tambi vha kha pfurupfuru khulu vhukuma. Mutambi dendele u lingedza u tandulula thaidzo dzo mulivhaho.

Mbudziso ndavhelelwa dza litheretsha

THASULULO

Ndi mapendeloni a bugu yashu. Muṇwali u ri sumbedza uri thaidzo yo tandulu

Mishumo ya u linga ya fomala

Mushumo :1

Mudededzi vha ḍo ḍa na mafhungo vha ni vhalela vhoiwe no thetshelesa uri ni ḍo kona u fhindula orala.

Mushumo:2

Khethekanyo ya A :Zwibveledzwa zwa vhusiki (maanea)

1. Fhindulani mbudziso NTHIHI kha mbili dzi tevhelaho. Vhulapfu ha phindulo yanu vhu vhe maipfi a u bva kha 300 u swika kha 350.
2. Ḋwalani nga luambo lune na khou lingwa ngalwo.
3. Ni fanela u pulana, u vhalulula na u sedzulusa mushumo wanu.
4. Thomani nga u nwala pulane ni kone u nwala tshibveledzwa.

Mativha a shangoni la hanu o xa, zwino ho tiwa duvha line mativha a do vha a

tshi khou dadziwa. No vha no yah u tshi khou vhewa vhuhosi ha Tshamutilikwa. Nwalani maanea nga thoho heyi:

Duvha le ha vhewa vhuhosi ha shango la hashu [50]

Kana

Demokirasi yo disa tshanduko na u khwinifhadza tshiimo tsha pfunzo fhano Afurika Tshipembe. Muvhunduni wa hanu ho fhatiwa tshikolo tshi saathu u vhonwa kha tshitiriki tsha Mutale. Nwalani maanea nga thoho heyi :

Tshikolo tsha hashu [50]

Mushumo :3

Khethekanyo ya B :Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani.
Vhulapfu ha phindulo yanu vhu vhe maipfi a u bva kha 180 u yak ha 200.

Kereke ya hanu yo bvisa mulayo muswa wa uri vhaswa vha khou tedelwa u vhingana na vhaswa vha zwinwe zwivhidzo tenda vha vha tshi tenda kha Mudzimu wa ḥaḍulu. Irwi sa muhulwane wa vhaswa ḥwalelani vhurangaphanḍa ha tshivhidzo ni livhuwe thendelo iyo ni dovhe ni fulufhedzise uri ni ḥo ḥi fara u swika ni tshi dzhena kha mbingano. [25]

mushumo :4

1. 1 Khethekanyo ya A:Tholokanyon ḥivho

Mbudziso 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso:

U ḥana mvelele

Musalauno vhatu vha takadzwa nga sialala. Musi muthu a tshi khou tshila u tea u ḥivha vhubvo hawe. Malwadze o fhambanaho ano lwaliwa ano maḍuvha u pfa vha tshi amba uri hu tea u ḥiwa zwilwa zwa sialala ngauri ndi zwone two dalaho zwifhata muvhili. vhatu vha re na zwavho vha whilaela nga ndaela dza madokotela na dzi nanga dzi tshi vha fhambanya na mapfura e a vha a tshi khou kapuliwa nga lebula, vha tea u la zwiliwa zwa sialala zwi ngaho sa:miroho midala, mashonzha, mirambo, madzhulu, nemeneme na zwinwe vho.

Kusini kwa hashu ro vha na u tana sialala. Nga ilo duvha yo vha i mupfufhi usi mphire ngauri munwe na munwe o vha a tshi khou swela u ḥana vhukoni hawe. Vhafumakadzi vho vha vho fuka miṁwenda, magwana, mikhasi yo yaho nga u fhambana mivhala i tshi bvumelana. Vhasidzanyana vho vha vho ya nga masheqo vho sia maqamu nn̄da.

Ndo takadzwa nga u vhona vha fumakadzi vho qalaho pfunzo ḥohoni dzavho vho vhuisa sialala nga nungo, maqamu o vha a tshi tshimbila o touri kapa, vha songo ambara zwienda, zwikunwe zwi tshi vhonala uri two fhira nga muqavhani. Vha tshi tshimbila vho vunda mitsinga. Ṭohohoyatshikolo tshashu vha bva ha Malamulele, vho vha vho tou tshitshitschi nga tshibelani na yele ya hone.

Ndo funesa vha u tana zwibikwa zwa sialala. Ndo vhona thophi ya vhuse i tshi tou penya kha luselo. Dovhi la mashonzha lo vha li tshi phophisa nthe dza muthu a tshe kule. Vho Vai vha Khambele ho vha vho bika tshidzimba tsha phonda. Zwa nkhumbudza makhulu wanga vha tshi kha di tshila. Vho vha vha tshi bika mafhuri a mbavhi ra nwa khobvu ra fanelwa. Zwiliwa two taniwaho two vha two fhambana sa tsumbo:tshimbundwa, tshisese, vhutete, mikusule yo yaho nga u fhambana. nemeneme na zwinwe vho. Shangoni hu na ndele dza u bika we.

Nga ngei seli ho vha hu na mitshino ya sialala. Vhafumakadzi na vhanna vho vha vha tshi u fhufha vhavhili vha sera. Ndo takadzwa nga tshikona tsha Mapudzi, vhathannga vha a shela mulenzhe havho. Ngoma yo vha i tshi u duvhula muungo wa pfala kule. Murumba wa tshigombela wo vha u tshi tambala tshanda, mifhululu i tshi tou nananeli iwe vhathu. Vha tsetsa vhone vho tshina khundu yanga is a thukhuwa. Vhathu kha ri humele kha sialala, sialala lo naka.

Fhindulani mbudziso dici tevhelaho:

1. Munwali u amba mini a tshiri:
 - e) Mupfufhi u si mphire. (2)
 - f) U fhufha vhavhili vha sera. (2)
 - g) Murumba u tshi tambala zwanda. (2)
 - h) Khobvu (2)
2. Neani tsumbo thanu dza zwiliwa zwa sialala two bulwaho afho ntha. (5)
3. Kha zwiliwa zwe na bula ri vhudzeni zwivhili zwe na vhuya na zwiliwa. (2)
4. Mafhuno e na vhala a ni funza mini ? (2)
5. Inwi ni a funa sialal na ? Tikedzani. (2)
6. Fhindulani nga Ee kanaHai! Ni dovhe ni tikedze phindulo yanu.

- a. Vhuswa ha vhutete vhu bikwa nga vhuse. (1)
 - b. Mukhasi u ambariwa nga vhavenda. (1)
 - c. Tsetsa ndi mutshino wa vhavenda. (1)
12. Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu ?
Tikedzani phindulo yanu.
- g) Sialala li funwa nga vhathu vhothe. (1)
 - h) Malwadze a fhodzwa nga zwiliwa zwa sialala. (1)
 - i) Vhathu vha tshi vhona dovhi la mashonzha vha rothisa nthe. (1)
13. Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
- g. Tshigombela tshi tshiniwa nga
(vhanna, vhathannga, vhafumakadzi) (1)
 - h. Thophi i bikiwa nga....
(nawa, mafhuri, mutuku) (1)
- i. ndi mutshino wa matshangana.
(tshigombela, malende, tsetsa) (1)
14. Kha zwiambaro zwe taniwaho ngazwo sialala no funa zwifhio ?Tikedzani (2)
15. Kha mitshino ya sialala ni kona u fhio ? (2)
- Thanganyelo ya khethekanyo iyi : (30)

Khethekanyo ya B :Manweledzo (samari)

Nga maipfi a re vhukati ha 70 na 80 nweledzani masiandaitwa a vhuimana ha vhana vha tshikolo. Ni nwale mbuno dza sumbe dzi kha mafhungo a pfalaho. Ni nwale tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangeni magumoni a samari yanu.

Mbudziso 2

Mulayo wa tshikoloni uri vhasidzana vho dihwala avha tei u pandelwa tshikoloni. U sumbedza uri vha na pfanelo dza u dihwala naho vhe tshikoloni. U dihwala ha vhasidza zwi na masiandaitwa a si a vhudi. Vhasidzana vha a tshutshudzana uri musi muthu a dihwala u vha o tsireledza lufuno lwawe na mutuka uyo ngeno vhanwe vha tshi sumbedza uri u do vha na tshelede ine a do i langa ene mune ya magavhelo a nwana.

Vhunzhi ha vhasidzana vha no dihwala vha tshe vhatuku vha wela khomboni ya u tavhanya u kavhiwa nga tshitzhili ngauri zwi tou nana uri sumbedza uri vha khou dzhena kha vhudzekani vhu songo tsireledzwaho.

Tshikoloni u wana uri tshikolo a tshi langei nga nthani ha vhamana vha re hone. Musi mudededzi a tshi khou funza u wana nwana a tshi kumedza lune wa zwi vhona uri o neta sa izwi muimana a tshi toda tshifhinga tsha u awela. Vhasidzana vhenevho u wana kudele kwavho tshikoloni ku sa takadzi ngauri maduvha a tshikalo u wana vha sa wanali tshikoloni.

Zwi tou konda u fana na gamela i tshi todou bva nga lubuli lwa nelete u wana mvelele dza vhasidzana a vho dzi tshi kuna. Vhunzhi havho vha tou swenda arali vho khwakhwarudzha. Vha wanala yunifomo i songo tenda u itwa yo lugela u ambariwa nga vha imana na muvhoso a u iti mbetshelwa ya uri hu rungiwe yunifomo yo lugelaho tshifhinga tshenetsho.

Vhuimana u ho vhu naniswa nga u tama vhanwe musi vha tshi tetekedzwa musi vho ralo zwa ita uri na vhanwe vha dzhene kha mulingo wonoyo. Vhanwe vha a kondelela u da tshikoloni u swika a tshi ya u vhofholowa fhedzi a tea u dzula hayani a songo tsha wana tshixele tsha nwana, zwi ita uri vhasidzana vha salele murahu ngeno vhane vha mihwalo vha tshi khou kandela phanda na hone vha funana na vhanwe vhasidzana.

Vhaswa vha bva mahayani vha tshi vha khou ya u vhala ngeno vha na ndangano na vhathanga vhavho. Vha a kondeliwa u shumisa khondomu vhe a rili legere lo puteliwa. Vha khou lwala nga vhunzhi zwibadela ngeno nga Migivhela hu vhone vha fhelekedziwaho zwirabani nga vhunzhi.

Khethekanyo ya C :Luambo

Mbudziso 3

1.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso:

Musalauno vhana vha takalela u davhidzana nga selulafounu. Munwe na munwe uri ndi tea u vhonala ndi tshi nga tshata na vhanwe uri na nne ndi vhonale sa o talifhaho kha lino. Vhana vha a katea wa wana vha tshi vho davhidzana na vhatinda lwo kalulaho. vhatinda vhenevho u wana vha tshi vha tambudza lwa vhudzekani nga maanda. Nne ndi nga si rengèle nwana lutingo a sina tshawe tsha u do rengela airtime.

- 1.1.1 Topolani liiti mafhungoni e na vhala ni vhumbe fhungo li pfalaho ngalo. (2)
- 1.1.2 Bulani uri fhungo lo talelwaho ndi thinwaipfi de ua luambo, ni tikedze phindulo yanu. (2)

- 1.1.3 Topolani ipfi lo tou pambiwaho mafhungoni a re afha ntha, ilo ipfi li shumiseni kha fhungo lanu lo tambaho. (2)
- 1.1.4 Ipfi lo swifhadzwaho ndi thinwaipfi de ya luambo nahone I shuma mini fhungoni. (2)
- 1.1.5 Kha mafhungo e na vhala hu na masala o shumiswaho, inwi nangani lithihi ni bule uri ndi lushaka lufhio lwa masala. (2)
- 1.2 Vhalani tshibveledzwa tshi tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso:

P O BOX 232
 Tshaulu
 0987
 16 Thafamuhwe 2011

Thohoyatshikolo
 Makwatatamba combined school
 P O BOX 248
 Tshaulu
 0987

Aa

Khumbelo ya u tanganedziwa sa mugudi

Ndi khou humbelo u tanganedziwa sa mugudi tshikoloni tshavho kha gireidi ya vhufumi. Zwino ndi kha gireidi ya tahe sekondari ya Todani kha la Matshena.

Ndi musidzana are na mafulofulo vhukuma ane thanga dzanga ndi tou bubudza kha pfunzo. Ndi vhala lu bugu lu no kula nungo. Thoho yanga ndi ya muthu o talifhaho vhukuma. Ndi voga line kha zwa mitambo a thi fhirwi. Tshikoloni ndi haya kha nne.

Vhudele ndo tou mamaela kha mme anga. Vhasidzana vhothe kha nwaha u tevhelaho ri do amba nga luambo luthihi.

Ndi nga takala nga maanga arali khumbelo yanga ya nga tanganedziwa.

Wavho a fulufhedzeaho

Nekhambele Vhugala

- 1.2.1 Bulani lushaka lwa linwalwa ili. Bulani uri li shuma ngafhi. (2)
- 1.2.2 Kha ipfi tshikoloni hu na mutshila wo tsumiwaho. inwi u nwaleni ni dovhe ni sumbedze na mushumo wawo. (2)
- 1.2.3 Mafhungoni aya hu na ipfp thanga, line la vha na vhushaka ha pholisemi. Zwino inwi vhumbani mafhungo mavhili no shumisa ilo ipfi ni tshibvisela khagala vhushaka uho. (2)
- 1.2.4 Neani t̄halutshedzo ya likateli lo swifhadzwwaho. (2)
- 1.2.5 Topolani tsumbo ya dzina ngelekanyo ni vhumbe fhungo li pfalaho ngalo. (2)

3. 3Vhalani muvhigo asuyo uri ni do kona u fhindula mbudziso dici tevhelaho :

1. Thoho
Muvhigo wa vhatukana vhanne vha dahan fola tshikoloni nga tshifhinga tsha ula.
2. Marangaphanda
Hu tshi tevhelwa ndaela ya t̄hoho ya tshikolo, vhatukana vha khou dahan mafola nga tshi fhinga tshaula.
3. Mawanwa
 - i. Vha khou fhiwa tshelede nzhi ya ula tshikoloni.
 - ii. Vha khou t̄utuwedzana u dahan.
 - iii. U sa dahi u ya seiwa.
 - iv. Hu pf iwa dahan u vha na nungo nnzhi.
4. Themendelo
Kha hu itwe luhura lwa nga ngomu.
Hu tea u liwa tshikoloni a hu bviwi nga gethe.
5. Tsaino=Makhuvha Takalani
6. T Makhuvha Fulwana o2

- i. Ndi muvhigo wa mini ? (2)
- ii. Bulani tshithihi tsha ndeme tsho siedzwaho kha muvhigo uyu. (2)
- iii. Topolani tshiga tsha u vhala tsho shumiswaho nga ndila isi yone. Inwi neani tsho teaho. (2)
- iv. O nwalaho muvhigo uyu ndi nnyi. Ndaela o I wana kha nnyi? (2)
- v. Topolani ipfi lo khakheaho kunwalele, ni dovhe ni li khakhulule. (2)

Thanganyelo ya khethekanyo iyi:30

Maragagute:70

Memorandumu

Mushumo 1

Phindulo i do bva kha mafhungo a no do vhaliwa.

Mushumo 2

Khethekanyo ya A: Zwibveledzwa zwa vhusiki (maanea)

Mushumo 4

1. 1 Khethekanyo ya A: Tholokanyondivho

Mbudziso 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso:

1. Muñwali u amba mini a tshi ri:
 - a. Muñwe na muñwe o vha a tshi khou shuma. (2)
 - b. Vho vha vha tshi khou tshinesa. (2)
 - c. Ndi musi hu tshi khou lidziwa murumba. (2)
 - d. Ndi mañi a no bva fhuri ɿi tshi khou bikiwa. (2)
2.
 - a. Thophi ya vhuse.
 - b. Mashonzha.
 - c. Tshidzimba tsha phonda.
 - d. Mafhuri a mbavhi.
 - e. Mukusule. (5)
3. Phindulo i do bva mugudi. (2)
4. Phindulo i do bva kha mugudi (2)
5. Phindulao i do bva kha mugudi. (2)
6. Fhindulani nga Ee kana Hai. Ni dovhe ni tikedze phindulo yañu.
 - a. Ee, mugudi u do tikedza. (1)
 - b. Ee, mugudi u do tikedza. (1)
 - c. Hai. Ndi mutshino wa vhatonga. (1)
7. Mafhungo a tevhelaho ni vhona i mbuno kana ndi muhumbulo wa muthu?

Tikedzani phindulo yanu.

- a. Ndi muhumbulo wa muthu. Li funwa nga vha*nwe*. (1)
 - b. Ndi muhumbulo wa muthu. Malwadze a fhola ha nangani. (1)
 - c. Ndi muhumbulo wa muthu. Vhane vha funa dovhi. (1)
8. Topolani phindulo yo teaho kha dzi re zwitangeni afho fhasi.
- a. Vhafumakadzi (1)
 - b. Mafhuri (1)
 - c. Tsetsa (1)
9. Phindulo i do bva kha mugudi. (2)
10. Phindulo i do bva kha mugudi. (2)

Thanganyelo ya Khethekanyo iyi: (30)

Khethekanyo ya B: Manweledzo (Samari)

Mbudziso 2

- u kavhiwa nga tshitzhili.
- tshikolo a tshi langei.
- vhagudi vha a kumedza.
- vhagudi vha vhonala vho neta.
- vhagudi vha a lova tshikolo.
- mvelele dzi a vhifha.
- kuambarele.

Khethekanyo ya C: Luambo

Mbudziso 3

- 1. Davhidzana. Thikhedzo i do bva kha mugudi.
- 2. Ndi litaluli. Thikhedzo i do bva kha mugudi.
- 3. Selulafounu. Mugudi u do vhumba fhungo lawe.
- 4. Phindulo i do bva kha mugudi.
- 5. Phindulo i do bva kha mugudi.
- 6. Ndi lu*walo* lwa tshiofisi. Lu shumiswa kha khumbelo.
- 7. -ni. U sumbedza fhethu.
- 8. Thanga: Maemu o avha muroho wa thanga.
- 9. Muvhuya na Vhuhwavho ndi thanga nthihi.
- 10. Ndi vhasidzana vha musanda. (2)
- 11. Vhudele. Mugudi u do vhumba fhungo. (2)

12. Wa vhatukana vhane vha daha fola nga tshifhinga tsha u la. (2)
 13. Thod^odisiso. (2)
 14. = /: (2)
 15. Mbedzi Ampfarisaho. Thohoyatshikolo (2)
 16. Nnzhinnzhi. Topolani ipfi lo khakheaho kuⁿwalele, ni dovhe ni li khakhulule. (2)

Thanganyelo ya Khethekanyo iyi: 30

MAKATELI

1. Pfumi	Zwiliwa zwa vhamusanda
2. Phedza	Kholomo dza musanda
3. Tshiunza	
4. Shenga	Nwana a ne a thoma u mela mano a ntha.
5. Tanzhe	Ndi nwana wa u thoma mudini.
6. Tshimuma	Muthu a sa koni u amba.
7. Nambi	Muthu ane a konesa u imba.
8. Mbuvhā	Zwiliwa zwine zwa hwaliwa hu tshi khou iwa lwendoni.
9. Go ^ñ oñō	Nwana a ne a sokou dzulela u lila.
10. Tshisese	Vhuswa ho bikiwaho nga mase.
11. Mbava	Muthu ane a tswa.
12. Tshiunza	Mukapu wa nwana wo rindiwaho nga midzi.
13. Muladza	Zwiliwa zwo salaho hu tshi laleliwa.
14. Dzingandevhe	Muthu a sa pfi.
15. Likhambi	Muthu a funesaho nama.
16. Ndenwa	Nwana o lemalaho.
17. Shuvhuru	Muthu a so ngo fumbaho.
18. Munamba	Vhuswa ho bikwaho nga mafhi.
19. Tanzhe	Nwana wa u thoma u bebiwa.
20. Ndele	Muthu a sina vhuada.
21. Shomo	Nwana ane a fana na khotsi awe.
22. Muvhuye	Musadzi wa khaladzi ane a malwa nga kholomo dza khaldzi.

23. Mbongo	Mavhele ane a kaniwa a songo oma.
24. Lutada	Mukumbi u sa athu u vhila.
25. Tuvhu	Mukumbi wo vhilaho wa fhedza.
26. Khombe	Muthannga a saathu u malaho nahone o fhireliwa.
27. Muzwala	Nwana wa malume kana wa makahadzi.
28. Thungamamu	Musidzana ane a khou thoma u tunga madamu.
29. Tsikuhuvhili	Nowa I na thoho mbili.
30. Phanzhe	Kholomo I sa dzwali.
31. Malwelavanda	Vhana vhavhili vho bebiwaho nga mme muthihi kathihi.
32. Tshinange	Miroho yo tanganyisiwaho musi I tshi bikiwa.
33. Gunuñunu	Kholomo I sin a mananga.
34. Tshilikadzi	Musadzi o lohelwaho nga munna wawe.
35. Mikando	Mafhi ane nwana a a mama kha mme awe.
36. Mbuyavuhuhadzi	Musadzi o vhuyaho vhuhadzi.
37. Sakha	Muthu ane a tama u daha fola.

MADZINA GUTE

1. Guma	Ndi <u>la</u> notshi
2. Ganelo	Ndi <u>la</u> mavhele
3. Sambi	Ndi la kholomo
4. Muse	Ndi wa fola
5. Muduba	Ndi wa vhathu
6. Murivha	Ndi wa zwinoni
7. Deme	Ndi <u>la</u> miri
8. Mutshilinzhi	Ndi wa thavha
9. Suthu	Ndi <u>la</u> miomva
10. Dangwa	Ndila mukumbi
11. Tshihu	Ndi tsha nduhu
12. Shovu	Ndi <u>la</u> miomva
13. Tshirulu	Ndi tsha mvula
14. Mutavha	Ndi wa mapfene
15. mutshotshonono	Ndi wa vhusunzi

16. Mbunda	Ndi ya muroho
17. Murutshe	Ndi wa nzie
18. Lunda	Ndi lwa nduhu.
19. Lutsinga	Ndi lwa madi.
20. Luvhomba	Ndi lwa mafhi
21. Khula	Ndi ya tshikoli.
22. Vhunguvhi	Ndi ha mashonzha

MAIDIOMA

1. U lalela luvhondo	U e ^g ela muthu a songo ^l a
2. Ha na ndevhe	Ha pfi
3. U lela muri gwalani	U ^g uwa nga u shavha.
4. U shela muno	U zwifha
5. U isa mbilu kule	vhilaela
6. U ^l a damba	U shengela
7. U sita	U kola
8. A dzo ngo vhuya dzo ^g he	U a penga
9. U somolana zwa hanwani	U vhudzana mafhungo
10. U vha na gunwe	U tswa
11. U sela nga l no vuda	U vha khakhathini
12. U gotsha ^g ula	U sa kana tshithu
13. U vha na tshivhindi	U sa vha na nyofho
14. U vha na tshitavhili	U vhona tshithu wa mbo di tama

LUAMBO LWA MUSANDA

MAKATELI	
1. Pfumi	Tshisevho tsha musanda
2. Vhakololo	Vhana vha musanda
3. Mazhinda	Vhatukana vha musanda
4. Tshamudane	Tshitanga tsha musanda
5. Makhwitha	Khuhu dza musanda
6. Tshanda	Lufo lwa musanda
7. Murunzi	Munadzi wa vha musanda.
8. Phandu	Mulilo wa musanda
9. Makumba	Mbeu ya musanda
10. Matavha	Muno wa musanda
11. Vhakoma	Mme a vha musanda.

12. Mutanuni	Mufumakadzi wa musanda.
13. Lutambwe	Muta wa musanda
14. Tshifaro	Thonga ya vhamusanda.
15. Nndu	Pfamo
16. Phedza	Kholomo dza musanda
17. U fama	U edla ha vhamusanda.
18. U nenga	U tuwa ha vhamusanda.